

ישיבה מס' 16 - 6.12.00 - התייחסות למסמך המסכם

עאדל מנאע:

ערב טוב, אנחנו פותחים את הישיבה. בהמשך נראה איך אנחנו ממשיכים את הדרך. אני מניח שזה יתברר בהמשך הדיון. לפני כן אני מניח ומקווה שכולם קיבלו את הנייר המוסכם שכתבנו וחילקנו בזמנו, הוא נשלח לכולכם כדי שתגיבו עליו, חלק קטן מהאנשים אכן הגיבו וחלק אחר לא הגיב בכתב. לאחרונה נשלח הנייר שרות גבזון כתבה בעניין חוק השבות.

אני מציע שהערב נתייחס גם לנייר של רות, מי שרוצה להתייחס, אבל נתייחס בעיקר לנייר המוסכם כי הוא מסכם את רוב הנושאים עליהם דיברנו במשך תקופה ארוכה. בכל-זאת אני מקווה שהערב נוכל להסכים או לראות אופציות בנוגע לאיך אנחנו ממשיכים הלאה, אחרי הפגישה הזאת, עם הנייר המוסכם הזה או עם אופציות אחרות. אנחנו נתחיל בכך שמוטה קרמניצר ייתן פתיחה קצרה ואחרי כן נפתח את הדיון לכל המשתתפים.

ראסם חמאיסי:

אם אני זוכר נכון, בנייר המוסכם היה חסר הנושא של האוטונומיה.

יצחק רייטר:

בישיבה הקודמת סוכם על גיבוש נוסח, על כך שיוקם איזשהו צוות ניסוח בנושא הזהות והנאמנות.

קרה משהו עם זה?

הצוות התכנס לפני הפגישה הזאת.

עאדל מנאע:

ראינו שהתפרסם מחקר שמופיע בפרקים בתמצית ב"הארץ" ואני חושב שזה היה יכול להיות מאוד מועיל

יצחק רייטר:

אם אנחנו נקבל עותק של זה.

עאדל מנאע:

זה לא מחקר אלא נייר עמדה מחולק לששה ניירות עמדה של שש קבוצות. אפשר להשיג את זה באינטרנט, אפשר להשיג את זה בקרוב גם בחוברת מסודרת ומודפסת. אני אקח על עצמי שנביא לכאן עותקים.

מרדכי קרמניצר:

אני חושב שהישיבה היום היא חשובה. אני לפחות הייתי מציב לנו מטרה לראות האם אנחנו הולכים לקראת הסכמה או שאנחנו מגיעים למסקנה שלא ניתן להגיע להסכמה. בישיבה הקודמת ההנחה המוטעית הייתה שבהצעת העמדה המוסכמת אין התייחסות לשאלות היסודיות המהותיות של אופי המדינה וכיוצא באלה, ואני חושב שההנחה הזאת לא תואמת את העובדות.

בעמוד 2 לנייר הזה יש קטע, אמנם לא קטע ארוך אבל לדעתי הוא קטע משמעותי, שבא אחרי התייחסות לדברים שמכבידים על האזרחים הפלשתינים. חשוב לראות את הנוסח. אולי אני בכל-זאת אקרא את הקטע ואחר-כך אפשר יהיה לראות אותו.

יש כאן התייחסות, שמתחילה בעמוד הראשון, לגבי הגדרת המדינה את עצמה, מדינה יהודית ודמוקרטית, ויש כאן תיאור של דברים בהם מתבטאת היהודיות של המדינה, בכך שיש חוקים האוסרים על המתנגדים להגדרתה של ישראל כמדינתו של העם היהודי להשתתף בבחירות, הדגל וההמנון שמבטאים זהות וכמיהות יהודיים, החוקים שקובעים זכות לעלות לארץ ולהתאזרח בה ליהודים ולבני משפחותיהם, החובה החוקית לפתוח את מושבי הכנסת בשירת ההמנון, למוסדות הלאומיים יש מעמד מיוחד וכולי. כל הדברים האלה, ובנוסף השפה העברית והחגים הרשמיים שהם החגים היהודיים והדתיים.

הדבר הזה מקשה על האזרחים הפלשתינים החיים במדינה להרגיש שייכים ושווים.

עכשיו בא הקטע שאני רואה אותו כקטע חשוב. "כולנו רואים את הקושי, כי חשוב לעשות מאמצים לאפשר לפלשתינים אזרחי ישראל לחוש זיקה חזקה ככל האפשר למדינתם, על-ידי צמצום היסודות האזרחיים בהם הם אינם יכולים להיכלל. אלא שמנגד קיימת גם העובדה שישראל אכן איננה מדינה נייטרלית ליברלית, היא הוקמה כמדינת הלאום של העם היהודי וכך ממשיך לראות אותה הרוב הגדול של היהודים בארץ ובעולם. העדפה זו ניתנת להצדקה ויכולים להיות לה ביטויים סמליים ומעשיים בחיי המדינה, כל עוד רוב ניכר בישראל רוצה כי ישראל תמשיך להיות מדינתו של העם היהודי וכל עוד הדבר אינו פוגע בזכויותיהם של הפלשתינים אזרחי ישראל."

לפני שניכנס להערות, אני רוצה לומר עוד משהו. אנחנו חשבנו עוד בסיבוב הקודם שבלי התייחסות לאופי הזה של המדינה לא נוכל לעשות מלאכה שתהיה משמעותית. יחד עם זאת צריך לזכור שהמלאכה שאנחנו מנסים לעשות היא מלאכה שצריכה להיות מוסכמת גם על יהודים וגם על ערבים, גם אלה שיושבים כאן וגם שיהיה לה איזשהו סיכוי להיות מקובלת על חלקים משמעותיים של הציבורים האלה, היהודים והערבים.

ההנחה הנוספת הייתה שאם נגיד משהו שחוזר אל הקמת המדינה, החלטת החלוקה, הקמת המדינה, אין סיכוי שנשיג לגבי הסכמה. לכן הדבר שאפשר להשיג עליו הסכמה, או לפחות הניסוח כאן משקף ניסיון כזה, הוא להעמיד את הזיהוי היהודי של המדינה על הרעיון הדמוקרטי,

על שני החלקים שלו. כלומר, שהרוב של אזרחי המדינה רוצה שזה יהיה צביונה של המדינה מצד אחד, העיקרון הזה של רצונו של הרוב, והצד השני שגם הוא עיקרון דמוקרטי, שהדבר הזה ייעשה מבלי לפגוע בזכויות של הערבים אזרחי המדינה. המחשבה הייתה שהדבר הזה נותן לגיטימציה לאופי היהודי של המדינה. יש חשיבות גדולה מאוד להענקת לגיטימציה דמוקרטית לאופי היהודי של המדינה תוך מחויבות לא לפגוע בזכויותיהם של הערבים.

כאן אני אומר את דעתי ואני לא בטוח שכל מי ששותפים לניסוח הנייר הזה מסכימים לזה- אני חושב שחלק לא קטן מהיחס של יהודים לערבים בישראל, היחס ההווייתי של יהודים לערבים בישראל, נובע מכך שהיהודים מרגישים, חושבים או יודעים, שהערבים בישראל שוללים את הלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית. אם רוצים לחולל שינוי ביחס של היהודים לערבים בישראל, צריך להסיר את הדבר הזה ולכן יש חשיבות גדולה מאוד, בעיני היא חשיבות קריטית אם רוצים באמת לעשות כאן מסמך שהוא יהיה מנוף לשינוי, לבוא ולומר שיש כאן דבר שיש לו לגיטימיות. זה ניסיון ניסוחי לתת לזה ביטוי, ניסיון ניסוחי זהיר ומאופק. יהיו כאלה שיגידו שהוא צמחוני מדי או ההפך מזה, אבל זהו ניסיון.

סביב הניסוח הזה אפשר עוד לעבוד, אפשר להציע בו שינויים, לדעתי קלים, לכאן או לכאן. אבל אני רוצה לומר שלפי מיטב הערכתי אנחנו לא נצליח להגיע למשהו שהוא באופן יסודי אחר מהדבר הזה. אם חברים חושבים אחרת, אנא, תאמרו. לכן השאלה היא האם יש כאן בסיס להסכמה כשאני אומר שאפשר להציע שינויים כאלה או אחרים שלדעתי יכולים להיות שינויים קטנים. הייתי מציע שאנחנו נקדיש לפחות חלק מהדיון היום לדבר הזה.

יש עוד דבר אחד שאני חושב שמחייב שינוי בהצעת העמדה המוסכמת. אני חושב שאנחנו צריכים לומר באופן יותר ברור שהנייר שלנו מניח כהנחת עבודה הקמתה של מדינה פלשתינית לצדה של מדינת ישראל. לפי טעמי אנחנו צריכים גם להגיד שאנחנו חושבים שזהו מצב ראוי שתקום מדינה פלשתינית לצדה של מדינת ישראל. מכל מקום, כפי שאני מבין את ההגיון של המסמך הזה, כולל את הרעיון של הלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית, חלק ממנו, ואולי עיקרו, בנוי על זה שיש כאן שתי מדינות שאחת מהן מבטאת את השאיפות הלאומיות של היהודים והמדינה האחרת מבטאת את השאיפה הלאומית של הפלשתינים, ולכן הדבר הזה צריך לקבל במסמך שלנו חידוד יותר חזק ממה שזה מופיע עכשיו. יכול להיות שהחידוד הזה יוצר בעיה, משום שאני מניח שבינינו יש הערכות שונות לשאלה האם באמת, מבחינת המציאות, התרחיש הזה של הקמת מדינה פלשתינית, הוא אפשרי ומציאותי ועד כמה. אבל נדמה לי שההגיון של המסמך הזה בנוי באופן חזק על ההנחה הזאת. אני לא חושב שאנחנו צריכים להתיימר לכתוב מסמך שהוא לא אמיתי במובן הזה שהוא לא שם על השולחן את הנחות היסוד האמיתיות שעליהן הוא בנוי.

אם ההנחה הזאת לא תתקיים במציאות ויתברר שהיא לא ישימה בזמן נראה לעין, אז אולי נתכנס ונחשוב על מסמך אחר. מצד אחד אי-אפשר לבוא ולומר שאנחנו הולכים לקראת זה ומצד שני אני לא חושב שנוכל לומר בשלב הזה שהקמתה של מדינה פלשתינית ירדה מהפרק. זהו עדיין תרחיש אפשרי ולכן אני לא חושב שאנחנו מבזבזים זמן בזה שאנחנו בונים מסמך על הנחת עבודה כזאת.

תודה. אנחנו פותחים את הדיון. זו הייתה פתיחה **עאדל מנאע:** קצרה אבל מספקת. כמובן שהניירות שקיבלתם הם העיקר

ואפשר להתייחס אליהם.

ראסם תמאסי:

אני חושב שהניסוח הזה הוא קצת קשה וצמחוני. אני מסתכל עליו ואני פשוט מנסה להיכנס לצד הערכי שלו, למשמעויות שלו. שתי הנחות עומדות בבסיס, האחת היא שישראל תמשיך להיות מדינה יהודית דמוקרטית; דמוקרטית זאת תוספת, אבל יהודית זה הדבר הבסיסי. דמוקרטית עבור מי? איך, מה הם הסימנים שלה, איך להפעיל אותה, איך להבטיח את מימושה, מה הן נקודות הזיהוי של השילוב או השוויון או האיזון בין היהודיות של הדמוקרטיה של המדינה? הצד הנוסף הוא – וגם בשיחות קודמות שסמי דיבר כאן ואתה עכשיו העלית אותו – היהודים מרגישים שהערבים עדיין לא נותנים לגיטימציה למדינה וכתוצאה מזה, על-ידי הכרה שלהם ביהודיות של המדינה, בעצם הם נותנים את הלגיטימציה וזה מאפשר להם לקבל יותר זכויות ברמה האזרחית. אם הבנתי נכון את הדברים.

ההנחה השנייה קשורה להקמת המדינה הפלשתינית. זאת אומרת, הביטוי הלאומי של האוכלוסייה הערבית, במובן ה- national state, מתקבל כמדינה בגדה המערבית ורצועת עזה על-פי ההגדרות, אם אנחנו הולכים ל- 242. אבל ממשיכים להכיר בעובדה שהערבים הם מיעוט שנמצא בתוך המדינה היהודית, בלי קשר לשאלה איך נוצר המיעוט הזה.

אני חושב שיש בעיה מהותית בטיפול בסוגייה הזאת- איך נוצר המיעוט הזה, איך המיעוט הזה מכיר במדינה הזאת שבאה במקומו ועל-חשבונו, ואיך היא יכולה להפוך למדינתם. זאת אומרת, המושג הזה, 'מדינתם', הזכות של היהודים למדינתם, מדינה יהודית, הדבר הזה לא יכול להתקבל בצד של הציבור הערבי. זה יכול להתקבל בצד הפרגמטי, אבל לא יכול להתקבל בצד המהותי. אני חושב שכאן יש מחלוקת בסיסית שצריך לחשוב עליה.

יש לך רעיונות, חוץ מהביקורת? **עאדל מנאע:**

ראסם תמאיסי:

התפיסה שלי היא יותר פרגמטית. אני לא מציע להיכנס לזה בכלל. לדעתי אנחנו עדיין לא בשלים להיכנס לנושא הזה ולתת לו את הניסוח המתאים ולכן צריך להשאיר אותו פתוח וללכת יותר לכיוון של חיזוק האזרחות וחיזוק האופי הדמוקרטי של המדינה ולהשאיר את היהודיות של המדינה. לי, כראסם, קשה לומר שאני מכיר ביהודיות של המדינה, שאני מזהה אותו כחלק מהשייכות שלי למדינה. יש לי בעיה עם זה. כתוצאה מזה אני מציע לא לנסח את זה בצורה הזאת, לצאת מהדבר הזה, להתעלם ולהשאיר אותו לדורות הבאים שיכול להיות שיהיו יותר חכמים ויבינו טוב יותר את התהליכים.

יצחק רייטר:

גם אני חושב שהקטע הזה קצת צמחוני ובכך אני מצטרף לדבריו של ראסם, אבל מכיוון אחר. אני רוצה להצטרף לפתיחה של מוטה לגבי החיוניות בהכללת מלים יותר מפורשות בתוך המסמך הזה, מלים שיש בהן משום קביעה שהערבים או שכולנו, לא חשוב אם יהודים או ערבים, מכירים בכך שישראל היא מדינה יהודית דמוקרטית, במידה והיא איננה מפלה בשום צורה את הערבים אזרחי ישראל. שהמשמעות של ההגדרה של המדינה כיהודית מצטמצמת לענייני חוק השבות והסמלים של המדינה ולא מעבר לכך. כלומר, שלא יהיה שום בסיס הצהרתי כלשהו או איזשהו בסיס טקסטואלי שמאפשר לקבוצות יהודיות לחשוב שהמשמעות של מדינה יהודית היא שבאופן אוטומטי צריך להפלות את הערבים כפי שאנחנו רואים שזה עולה בסקרי עמדות.

ראסם תמאיסי:

לא רק בסקרים, בחיים. בחיים היום-יומיים, נכון. מצד שני אי-אפשר שלא לכלול משהו. להתעלם מהבעיה ולא להזכיר אותה, לדעתי זה DEAD END. אני חושב שאין שום סיכוי למסמך כזה לעבור, אני גם לא הייתי חותם על מסמך כזה, אני חושב שהציבור היהודי לא יקבל מסמך שמתעלם מהסוגייה הזאת, כי את הבעיה היסודית, בעיית הנאמנות ושאלת הנאמנות של הערבים, הוא משאיר פתוחה. אי-אמירה מפורשת שגם העם היהודי זכאי להגדרה עצמית במדינת ישראל, לא יכולה שלא להיכלל במסמך הזה. יש דברים אחרים שהייתי רוצה לראות אותם מתווספים אבל אני אשאיר את זה לסיבוב הבא.

אליעזר דון-יחיא:

אני מצטרף למסקנה של ראסם, לאו דווקא לדברים שלו. אני באמת חושב שלא תהיה ברירה אלא לנסות לוותר על כל הסעיף הזה, שבעצם לא אומר שום דבר. זאת אומרת הוא בעצם בכוונה נוקט בניסוח מאוד זהיר, צמחוני כפי שאתה אומרת, ובסך הכל יש לי הדר לצמחונות, אבל אני חושב שכאן יש באמת איזושהי תחושה לא נוחה שעולה למקרא הניסוח הזה משני הצדדים. אני מבין שאתה וחברים נוספים כאן לא מרוצים מעצם האזכור הזה, שאני חושב שאתם מודים בו מבחינה עובדתית, אבל עצם האזכור של ישראל כמדינה יהודית זה ניסוח שצריך להיות מוסכם ומקובל על כולם. מצד שני אני חושב שחברים אחרים ואני בתוכם, לא כל כך מרוצים מהניסוח המאוד מתנצל, אני חושב, ומכך שיש כאן התחמקות מקביעת עמדה ערכית כלשהי, וזה נדמה לי בא לידי ביטוי בדבריך, אנחנו פשוט אומרים שזאת העובדה. בסדר, אם זאת העובדה, אז למה צריך להזכיר אותה? זאת אומרת, יש מקום להזכיר עובדות אם אנחנו נוקטים כלפיהן עמדה לחיוב או לשלילה, אבל אם אנחנו מתחמקים מקביעת עמדה כזאת, ואם בתוך הניסוח מורגש שיש כאן משהו מאוד לא נוח ושמנסים כאן ללכת בין הטיפות, אז אולי באמת יש מקום לוותר על כך ולדבר על דברים שהם משותפים.

דוד קרצ'מר:

אני יכול לחיות עם הרעיון של השמטת החלק הזה. אני מבין את הקשיים שראסם מעלה ואני נוטה לחשוב שבניסוח הקיים זה ייראה במידה מסוימת כניסיון לסחוט מהערבים אזרחי המדינה משהו שאני לא חושב שצריכים לדרוש מהם ואני לא חושב שהם יכולים לתת. אני מדבר בכנות רבה. אנחנו דיברנו על זה כבר בפגישות הראשונות והעלינו אפשרות של נרטיבים שונים. אפשרות שכאן יהיו נרטיבים שונים, בתנאי שבסוף הנרטיב אנחנו נגיע לאיזה מכה משותף. אני מעלה את האפשרות שאנחנו בכל-זאת נחזור לדרך הזאת ושבסיום יצוין שבמציאות שנוצרה כרגע בוודאי שמדינת ישראל מוגדרת ומגדירה את עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית, כפי שהודגש ומוטה עמד על הנקודה הזאת. אין ספק שהיום הרוב של אזרחי המדינה יהיה מעוניין בהמשך קיום המדינה כמדינה יהודית ודמוקרטית, ואני בוודאי מסכים שאפשר לקיים את המדינה בתור מדינה יהודית רק כל עוד הרוב באמת יתמוך בזה. עכשיו אנחנו אולי יכולים לומר, אני מעלה את זה, אני מהרהר בקול רם, שלערבים וליהודים יש נרטיב שונה לחלוטין לגבי השאלה איך נוצרה המציאות הזאת. בוודאי שהנרטיב של היהודים הוא נרטיב חיובי, בעוד שמבחינת הערבים הנרטיב איננו חיובי ולא יכול להיות חיובי. זה פשוט לא מתקבל על הדעת לבוא ולדרוש מהערבים פתאום עכשיו בדיעבד לומר כן, זה היה רעיון מצוין להקים כאן מדינה יהודית.

מה שאני כן חושב שאפשר לנסות להציע זה לומר כן, כל זה שייך להערכה היסטורית ולנרטיבים של כל הצדדים, אבל כולם מחויבים כיום לעיקרון הדמוקרטי. הואיל והמציאות הזאת נוצרה להיות והרוב מעוניין בהמשך קיומה של המציאות הזאת, אז קודם כל יש מחויבות ליצירת חיים

משותפים בתוך מסגרת דמוקרטית, לכך שלא יחול שום שינוי בעניין הזה אלא בדרכים דמוקרטיות ולכך שכל הצדדים קודם כל מחויבים לכללי המשחק האלה. כללי המשחק חייבים להיות כללי משחק דמוקרטיים.

אני אומר במפורש שאני לא יכול לקבל את זה, אבל דעתי שונה בעניין הזה מדעתם של חלק מהחברים, למשל אלו שהביעו הזדהות עם חבר כנסת מסוים בהופעתו באירוע מסוים ברמאללה. כן, אני חושב שאפשר לדרוש במצב הזה מאזרחי המדינה שלא יתמכו בשימוש בכוח בניסיון להילחם נגד המדינה. זה כל מה שאני מבקש לומר. השאלה אם אנחנו יכולים, מסביב לרעיון הזה, לנסח איזו פסקה שתבוא במקום הפסקה הזאת.

אני מוכרח לומר שאם אני יורד לפרטים, כבר הבעתי את דעתי בנושא הזה בדיון קודם שהיה, אני שלם לחלוטין עם כל העניין הזה של הסמלים של המדינה, כל עוד הסמלים הם מה שאני הייתי מכנה כסמלים פסיביים, דהיינו, המנורה שהיא הסמל של המדינה, והדגל. זה לא המצב היום, עדיף היה אם היו מבטלים את החוק שמחייב כל מוסד חינוכי לתלות את הדגל של המדינה, אבל אין לי בעיה עקרונית ואני לא חושב שצריכה להיות בעיה שהדגל הזה, עם סמליו היהודיים, יישאר כדגל של המדינה.

אני מוכרח לומר ואני יודע שזה עניין שמעורר מחלוקת, שאני עדיין מחזיק בעמדתו שאני אפטר בשום פנים ואופן לקיים את "התקווה" כהמנון של המדינה, גם אם יהיה המנון אחר לצידה. זה פשוט לא מתקבל על הדעת. תחשבו מה אומר ההמנון הזה. אני מבין שזה קשה ואתם תגידו שהיהודים לא יקבלו את זה. נכון, יש דברים שאולי חלק גדול מיהודים יתקשו לקבל, אבל אנחנו צריכים להיות אמיצים גם בעניין הזה. אני לא שולל את העניין הזה. בשבילי ל"התקווה" יש משמעות מאוד מאוד עמוקה, זה עניין אישי ועניין קבוצתי, אבל זה לא יכול להיות המנון של מדינה שהיא מדינה דמוקרטית של כל אזרחיה. לכן מה שאנחנו חייבים לומר הוא שהתקווה יישאר ההמנון של העם היהודי, גם בתפוצות שרים את התקווה וזה יכול להישאר, אבל אנחנו צריכים לומר בקול מאוד מאוד ברור שצריך המנון אחר למדינת ישראל, שכל אזרחי המדינה יכולים להזדהות אתו.

רות גביזון:

דוד קרצ'מר:

מה עם יום הזיכרון, יום העצמאות.

יום העצמאות הוא בעייתי בגלל הנרטיבים

השונים. יום העצמאות בוודאי יכול להישאר ואם מישהו לא

רוצה לשמוח באותו יום אז בוודאי שהוא לא חייב לעשות את זה. אבל אני לא רוצה מצב בו חבר כנסת ערבי שגם הוא משתתף במושב פתיחת הכנסת וחייב להיות שם צריך יהיה לקום ולהזדהות עם ההמנון הזה. זה לא מתקבל על הדעת.

קריאת ביניים:

משה ארנס:

הוא לא חייב לשיר את ההמנון.

אני מסכים עם ההערה של ראסם. אני אומר

שאנחנו, בסוגייה הזו, לא יכולים להביע דבר מוסכם - אני לא

מוכן לחתום על זה, ראסם לא מוכן לחתום על זה.

כדאי בכל-זאת לנסות לפחות לומר כמה דברים שאולי פשוט יעזרו להגדיר את חילוקי הדעות שקיימים.

רות גביזון:

על עקרונות, אז גם אין הסכמה בכלל:

משה ארנס:

לא, אני חושב שיש הרבה דברים. תפיסת העולם

שלי היא שמדינת ישראל הוקמה, זה היה היעד של התנועה

הציונית, כדי להקים בית לעם חסר בית, כדי להיות מגן לעם חסר מגן, לעם היהודי, כדי שלא תוכל להתקיים שוב שואה כפי שהייתה באירופה בה רצחו ששה מיליון יהודים.

אני חושב שמרבית האזרחים היהודים של המדינה רואים את המדינה בצורה כזאת. האם זה נכון, מחויב המציאות, שהאזרח הערבי לא מסוגל להזדהות עם זה? אני לא יכול לדבר בשם הערבים והפלשתינאים, אבל אני מכיר לא מעט אזרחי מדינה שאין להם כל בעיה עם זה, הדרוזים. אין להם כל בעיה עם זה. אני לא אומר שלמאה אחוז מהם, אבל לחלק ניכר אין כל בעיה. מאחר שאני חי את חיי הביטחון של המדינה הזאת היה לי איתם קשר הדוק, ביקרתי בכל אחד מהישובים הדרוזיים ואני מכיר הרבה מאוד דרוזים, ודאי מכיר את כל הקצונה הבכירה של הדרוזים. אין לי ספק לגבי היכולת שלהם להזדהות עם המדינה, גם על-פי ההגדרות שאני כרגע נתתי, ועובדה היא שהם משרתים בצה"ל ומגינים על המדינה, כאשר אולי חוץ מחלק פה ושם, הם לא מעוררים שום שאלה ושום הסתייגות. אני מכיר קצת פחות בדואים וערבים פלשתינאים.

ראסם תמאיסי:

השאלה אם החברים שלך לסיעה היו מגדירים את

אלה כערבים פלשתינאים.

משה ארנס:

אני מדבר איתכם כאן. נאמר שערבי לא יכול

להסכים עם זה. אז אני מצביע על קבוצה לא כל כך קטנה של

פלשתינאים שאין להם כל בעיה להזדהות עם זה.

אני מכיר את אלה שמשרתים בצה"ל, את המשפחות שמעודדות את הבנים שלהן לשרת בצה"ל וכדומה ואין להן בעיה. במקרה היום פגשתי את אלוף פיקוד הדרום ושאלתי אותו על הגדוד הבדואי, הוא אמר שאין בעיה.

אני מתאר לעצמי שישנו ציבור פלשתינאי מסוים שאין לו בעיה של הזדהות, לא עם המדינה, לא עם הדגל, לא עם הסיבה בגינה הוקמה המדינה, לא עם ההמנון. אני לא יודע אם מדובר בחמישה אחוז או בחמישים אחוז, ואף אחד מאתנו לא יודע, אבל בואו נסכם שלנוכחים כאן אין יכולת לסכם משהו שיהיה מוסכם על כולם.

האלה אספניולי: אני באמת מזדהה עם מה שאמר דיב. אני חושבת שאני הייתי מצפה מהקבוצה הזו לבוא ולומר שהיא יודעת והיא אמפטית ומזדהה עם זה שהעם הערבי לא יכול להזדהות עם ההמנון ולא יכול לעמוד עם ההמנון שאומר נפש יהודי הומיה וכל המלים של ההמנון. אני חושבת שההמנון והדגל לא אומרים לי שום דבר ומקבוצה כזו אני הייתי מבקשת לכבד את רגשותיי כלפי ההמנון, את זה שאני לא יכולה לקבל אותו ולא לבוא ולדרוש ממני לתת לגיטימציה להמנון כזה או לתת לגיטימציה לדגל כזה ולמהותה של המדינה כמדינה יהודית.

אנחנו דוברנו בהתחלה על כך שאנחנו נכבד את הנרטיבים של שני הצדדים ועכשיו אני שמעתי ממוטה בהקדמה דברים שבאיזשהו מקום קוממו אותי, כאילו שזה תנאי בל יעבור שאנחנו צריכים לתת את הלגיטימציה הזאת.

אני באמת חושבת שגם צריך להכיר בזה שיום העצמאות הוא יום הנכבה של העם שלי ואף אחד לא יכול להגיד לי שאני לא אזדהה עם העם שלי או עם מה שקרה לו. אני מכבדת אותך ואת יום העצמאות ואת הזכות שלך לחגוג את העצמאות שלך, אני מחכה לחגוג גם את העצמאות של המדינה שלי, אבל עצמאות ישראל באה באותו יום ועל-חשבון המדינה שלי. אני מצפה מהקבוצה הזו – זה קצת מופיע בנייר של רותי – לבוא ולהגיד למדינה הזו לפתוח את כל מה שקרה ב-48, לקחת אחריות על כל מה שקרה ב-48, על כל הטבחים שהיו ועל מה שקרה לעם הפלשתינאי. כמוכן שקיום המדינה בא על חשבון המדינה הפלשתינאית.

אין אף אחד היום ששולל את עצם קיומה של המדינה אלא הדבר הוא שאי-אפשר לקבל את הסמלים של המדינה ואי-אפשר לקבל את זה שהיא מדינה שלא יכולה להיות מדינה יהודית ודמוקרטית. אני חושבת שיש סתירה גדולה בין מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית. עצם זה שהמדינה יהודית, וכתוב כאן שהמוסדות הלאומיים אחראים לפיתוח ולהתיישבות ולשפה העברית, כל זה מביא לכך שבפועל ההתיישבות מאפשרת הפקעת אדמות, מאפשרת הפקעת קרקעות של הערבים. בעצם יש כאן ניגוד אינטרסים.

אני הייתי באמת הולכת על זה שיש לנו כאן שני נרטיבים, שכל אחד יכבד את הצד השני ולא להתנות לנו את מה שאנחנו צריכים באמת לקבל.

ראסם תמאיסי: אני חושב שהחוק הוא מסגרת שאנחנו צריכים לקיים אותה. לפעמים גם החוק לא לטעמי, לא מבטא את הנרטיב שלי, אבל זה חוק. אני אפעל לפי העיקרון הדמוקרטי. אני חושב שזה עיקרון שאנחנו צריכים לחזק אותו ולפתח אותו.

עאדל מנאע: אם יהיה לך חוק כשלמעשה זה אפרטהייד, אתה גם כן תכבד אותו?

ראסם תמאיסי: איזו נגזרת, זו הבעיה. חוק, אם הוא בא לחזק את העיקרון הדמוקרטי, אני רוצה להניח שלא יוביל לאפרטהייד. אם העיקרון הזה נגזר מהיהודיות וחיזוק היהדות של המדינה, הוא עלול להוביל לאפרטהייד.

רות גביון: ואז אתה לא חייב לציית לו? תהיה לי בעיה אתו.

ראסם תמאיסי: יש אנשים שמוכנים לשלם את המחיר ולהיכנס לכלא ולא לכבד חוקים כאלה. זה מחיר שלפעמים משלמים.

ראסם תמאיסי: אני אתן לך דוגמה מהחיים. היום הולכים להקים ישוב נוסף שנקרא אשבל ליד סכנין כדי לחסום את סכנין. הוא קיבל אישור בוועדה המקומית של משגב, עבר לוועדה המחוזית שהמליצה, והוא מגיע למועצה הארצית. אני אמשיך להיאבק כי אני חושב שזה לא צודק ושהוא בכוונה לעצור את ההתפתחות של סכנין. אני רואה אותו כנגדי, הוא בא נגדי.

רות גביון: תפסיד. תילחם ותילחם ותפסיד.

ראסם תמאיסי: אפסיד. הפסדתי הרבה דברים, אבל בנושא הזה צריך לשמור את העיקרון הדמוקרטי, את שמירת החוק. עכשיו יש לדעתי את הצד השלישי שהוא הצד הדתי. זאת אומרת, אסור לפגוע בשום זכות דתית של אוכלוסייה אחרת. כאן צריך לחפש ניסוחים שמאפשרים. למשל, איסור להתפלל היום באל אקצה על-ידי קביעת כללים, לדעתי זו התערבות בוטה. לי למשל אסור היום להיכנס להתפלל באל אקצה כי אני מתחת לגיל 45.

משה ארנס: מדובר על פלשתינאים ישראלים?

ראסם תמאיסי:

קריאת ביניים:

ראסם תמאיסי:

כן, על כל אחד.

זה כבר לא קיים.

לא ביטלו את זה. אני חושב שדבר כזה הוא בוטה

ואני לא מוכן לציית לו כי ערכית יש לי בעיה אתו. לכן אני מציע

לנסות למתן את כל הצד הנרטיבי, הצד הסימבולי, שהוא אולי מאוד חשוב ליהודים אבל הם

השתמשו בו ככלי לאפליה ואסור שזה ייעשה. זאת אומרת, כמו הניסוח של יצחק, שיישארו

הסימבולים אבל החשש שלנו הוא שכל אדם, כל פקיד קטן שיושב באיזה מקום, מרגיש שעל-ידי

הקצאה או על-ידי חתימה שלו הוא כאילו מחזק את היהודיות של המדינה וזה מייצר בעיה. זאת

לא רק בעיה של הגדרה, אני מבין את הדברים האלה. השאלה היא איך נקבע את הגבולות, איך

נקבע את הזהויות, מה הם הקריטריונים לקביעה הזאת. אני חושב לגבי שימור ההגדרה

הסימבולית, אולי רגשית, של יהודיות המדינה, שהניסיון של העבר בדרך כלל מוכיח וכנראה שגם

הימים הבאים יוכיחו, שהיא תמשיך לשמש ככלי לאפליה של האוכלוסייה הערבית.

אנחנו רואים שהיום מדינת ישראל פועלת למגן ישובים יהודיים באזור הגליל. זאת אומרת,

מצפים, ישובים שנמצאים במרחב של אוכלוסייה ערבית, הולכים למגן אותם ולמגן אותם נגד מי,

עבור מי? היהודיות של המדינה היא בעצם לא רק נרטיב אלא חיים יום יומיים שבאים על חשבוני

ונגדי. אנחנו כאן צריכים לנסח דבר כדי להסכים על עיקרון של דמוקרטיה ושל חוקיות אבל

כשהם משולבים.

רות גביזון:

אם למשל יש תקיפות של ישובים יהודיים, למה

זה לא לגיטימי למגן אותם?

ראסם תמאיסי:

את רוצה להיכנס לדיון הזה? זה לא הנושא. אני

אומר שהישובים האלו הוקמו במטרה מסוימת, לחזק את

היהודיות של המרחב, לייחד אותנו. זה דבר ראשון וזה חלק מהחומר שאת כתבת אותו. במקום

לבוא ולבנות כלים של מציאות משותפת, של שמירת חוק, של שמירת עיקרון הדמוקרטיה, באים

ומייצרים מנגנונים שמכניסים אותי למצב שאין לי ברירה אלא לפרש אותו כאילו אני אויב

פוטנציאלי ולא רק פוטנציאלי אלא במעשה. אני חושב שההתנהגות הזאת יוצרת מצב שבו הדו-

קיום, השותפות, עיקרון הדמוקרטיה לא יכול להתקיים.

חאלד אבו-עסבה:

האמת היא שאני היסטרי אם בכלל לומר את

דעתי כי אני כבר הבעתי אותה בוועדת הניסוח המצומצמת אבל

אני רואה שבכל-זאת ישנה מידה מסוימת – סליחה מוטה שאני אומר זאת – של התעקשות על

הנושא הזה.

אני יכול להבין ואני גם אמרתי שזה לגיטימי שאתה תדרוש את הלגיטימיות. זה לגיטימי שאתה

תדרוש את זה, אבל זה גם לגיטימי שאני אסרב לגיטימיות הזאת. תן לי את האפשרות הזאת, של

הלגיטימיות שאני אסרב, באותה מידה שאני נותן לך את הלגיטימיות לדרוש ממני את

הלגיטימיות.

אתה מבקש ממני הצדקה לזכות לריבונות לאומית על-ידי הצדקה של שלילת הריבונות שלי. זאת

אומרת, אתה מבקש ממני, על-מנת שאני אתן זכות לריבונות הלאומית שלך, שאני גם אצדיק את

זה שאתה שולל ממני לעשות את זה. יש פה סתירה פנימית.

קריאת ביניים:

מה בדיוק נשלל ממך?

נשללת ממני הזכות לריבונות לאומית שלי.

חאלד אבו-עסבה:

התביעה הפלשתינית היא לא שלך?

קריאת ביניים:

לא, היא לא שלי.

חאלד אבו-עסבה:

מבחינת הנרטיב, לפלשתינים הייתה זכות להגדרה

עצמית שנשללה על-ידי זה שקמה מדינת ישראל.

מה הקשר שלי למדינה הפלשתינית, אם היא תקום או לא

חאלד אבו-עסבה:

תקום?

סמי סמוחה:

זה קשור. בשבילך זה שום דבר, אבל בשבילי כן.

חאלד אבו-עסבה:

אני לא אומר שזה שום דבר. חוץ מזה, אתה חושב שגם בימים

האלה צריך לבוא ולדרוש ממני דבר כזה? אגב, אני לא רואה שמדינה פלשתינית קמה באופק, אבל

זה לא משנה.

ראסם תמאיסי:

גם אם היא תקום, היא לא תפתור את הבעיה של

הפלשתינאים בגליל.

חאלד אבו-עסבה:

מבחינת תפיסת העולם שלי, מדינה פלשתינית לא

תפתור את הבעיה שלי, היא אף פעם לא תפתור את הבעיה שלי,

אני לא רואה אותה בצורה כזאת.

רות גביזון:

מה שיפתור את בעיה שלך זה רק אם תקום כאן מדינה

פלשתינית.

חאלד אבו-עסבה:

לא, לא אמרתי.

רות גביזון:

אני שואלת.

חאלד אבו-עסבה:

רות גביזון:

חאלד אבו-עסבה:

אני יכול לחיות יחד איתכם במדינה אחת בשוויון. תהיה מדינה פלשתינית ותהיה מדינה שוויונית. את יכולה לציין מה שאת רוצה. מבחינת תפיסת העולם שלי אני רוצה לחיות במדינה שיש לי בה שוויון מלא, גם מבחינה לאומית וגם מבחינה אזרחית. זו תפיסת העולם שלי. זאת היא נקודת המבט שלי. לא מעניין אותי אם תקום מדינה פלשתינית שם ואיפה יהיה הגבול. הגבולות כל הזמן זזים. יצחק מדבר על כך שמדובר בחוק השבות ורק בתחומים של המדינה. גם רות, בנייר העמדה שלה, אומרת את זה בצורה מאוד מפורשת והיא מדברת על הבעיה הדמוגרפית. היא קוראת לזה בעיה דמוגרפית. זו בעיה דמוגרפית. מדינת ישראל מסתכלת על גידול האוכלוסין של האוכלוסייה הערבית כבעיה, כבעיה עבור הרוב היהודי. יצחק רוצה שאני אכיר בחוק השבות שמוגדר כבעיה מבחינת הצד השני. אני מהווה בעיה, הילדים שלי מהווים בעיה מבחינה דמוגרפית. אני לא רוצה להוסיף עוד אלא להתחבר למה שאמר פרופסור ארנס. אני חושב שיהיה מאוד קשה לחתום על מסמך כזה. מבחינתי מאוד קשה לחתום על מסמך כזה. אולי פורמלית נכון שאני חי במדינת ישראל שמגדירה את עצמה כמדינה יהודית, אני בא במגע יום יומי עם העובדה הזאת שמדינת ישראל היא מדינה יהודית, אני נמצא במוסדות יהודיים וציוניים, אני עובד במכללה שהיא גם יהודית וציונית, זה מבחינה פורמלית בחיים היום יומיים, אבל מבחינה ערכית אתה מבקש ממני כאן הכרה בזכות הריבונות הלאומית שלך ובכך לשלול ממני את ההצדקה לריבונות הלאומית שלי. באיזה זכות?

אליעזר דון-יחיא:

חאלד אבו-עסבה:

אני תמכתי בכך שהסעיף הזה יושמט. אמרתי זאת מלכתחילה. אמרתי זאת גם בוועדה המצומצמת. לדעתי לא צריך להתעקש על זה, לא בגלל שאני מסרב אלא כיון שאתה סוחט אותי, וסליחה שאני אומר את זה. אני חלש, אתה הרוב, ואתה אומר לי: אם אתה רוצה לקבל את הזכויות שלך בתור אזרח, אז בוא תחתום; בוא נסחט אותך כי אני יותר חזק ממך.

משה ארנס:

חאלד אבו-עסבה:

זאת לא הדרישה שלי. כך אני תופס את זה. זאת התפיסה שלי. זה שיש פלשתינים שמוכנים להכיר בזה ומוכנים לחיות עם זה, שיבושם להם. זה שהמוכתר של צור באחר מוכן לעשות את זה והוא גם פלשתיני, אז מה? לי לא אומר כלום שהמוכתר של צור באחר הוא פלשתיני. אין שום דבר משותף ביני ובינו. יכול להיות ביני ובינך הרבה יותר דברים משותפים מבחינת בסיס אנושי מאשר אתו.

משה ארנס:

לא אמרתי שזה צריך לחייב אותך. אתה אדם עצמאי.

חאלד אבו-עסבה:

ברור לי. אני מאמין שיש הרבה אנשים שיכולים לחיות עם זה ולקבל את זה כפי שזה.

משה ארנס:

אני אתן דוגמה שבטח מוכרת לכם שמבליטה את הבעיה עליה אנחנו מדברים כאן. פלשתינאי, בדואי מעכו, נהרג על-ידי החיזבאללה. האימאם של עכו סירב לקבור אותו. הסביבה המיידית בעכו מחרימה את המשפחה עכשיו וזה בגלל שבנה נפל על הגנת המדינה.

חאלד אבו-עסבה:

יש הרבה סטריאוטיפים שקיימים בשני הצדדים. אני אולי אתן דוגמה פשוטה ואני אגיע לסיפור הזה. בתקופה של המאורעות, האנשים של תנובה לא נכנסו לג'ית. איך אנשי ג'ית פירשו את זה? שאנשי תנובה מענישים אותם. אבל למה אנשי תנובה לא נכנסו? כי הם פחדו להיכנס. זאת האמת. זאת אומרת, אלה פוחדים להיכנס, אבל ההם חושבים שמענישים אותם. תסתכל איזה אירוע. מהי האמת? האמת היחידה היא שלא היה חלב בג'ית. אבל אלה שתי תפיסות ושני סטריאוטיפים ששני אנשים מחזיקים בהם, שתי אוכלוסיות מחזיקות בהם, ואי-אפשר לגשר ביניהם. אלה שני נרטיבים ממש שונים לגמרי.

אני שאלתי את השאלות האלה בקשר לאימאם של עכו - האם היו מקרים קודמים ויש הסבר מוסלמי לדבר הזה - ואמרו לי האימאמים (את זה לא יודעים כי בחדשות אומרים שהוא מקבל משכורת ממשד הדתות והוא לא רוצה לנהל את התפילה) שמבחינת התפיסה של הדת המוסלמית, אם אני לא מבקר במסגד, אסור שיתפללו עליי במסגד. זאת התפיסה המוסלמית. אם אני לא נכנס למסגד ולא מתפלל במסגד ולא רואים אותי מתפלל במסגד, יש להם גם זכות לסרב לנהל את התפילה שלי במסגד או בכלל לנהל את התפילה שלי. זאת התפיסה האיסלאמית.

אין קשר לזה שהוא היה חייל?

עאדל מנאע:

חאלד אבו-עסבה:

לא. זאת התפיסה האיסלאמית. בואו לפחות נכיר בעובדה הזאת. נניח שהפקטור הזה מהווה עשרה אחוז, אז בוא נכיר בזה ולא נתפוס את זה כאילו רק בגלל זה שכך וכך, למרות שלדעתי זו זכותה של הקהילה בעצמה להסתכל על אותו חייל בצורה זו או אחרת. אני לא רוצה לומר מלים קשות כי האדם נפטר, אבל אני לא הייתי מכבד אדם כזה בלשון המעטה. אתה יודע למה? כי הוא לא חייב בגיוס

והוא הלך והתנדב לא בגלל שהוא ציוני, הוא אף פעם לא היה ציוני כשהוא הלך להתנדב, אלא הוא הלך להתנדב, סליחה שאני אומר את זה, עבור בצע כסף, עבור פרנסה ובצע כסף. בשבילו זאת עבודה. זאת לא איזושהי ציוניות.

משה ארנס: היות שהוא היה גשש, יכול להיות שהוא באמת חתם לצבא קבע וקיבל משכורת וזו הסיבה שהוא עשה את זה, אבל תלך אל הגדוד הבדואי ותראה אנשים שבאים לשירות חובה של שלוש שנים.

חאלד אבו-עסבה: אס נוח להם, שיבושם להם. במקום ללכת לאוניברסיטה, הם הולכים לשרת את המדינה.

עאדל מנאע: אס הייתה לו בגרות, הוא לא היה הולך לצבא. אני נמנע מלהדביק תוויות למישהו, אבל אני אומר שמי שנח לו לעשות את זה, שיעשה את זה. לי לא נוח לעשות את זה. מי שנח לו, שיכיר במדינה, שישלול מעצמו את הזכות של חופש כפי שהעם היהודי שולל ממנו, ואתה דיברת כאן על איך הוקמה המדינה. אנחנו הרי למדנו ציונות ועברנו את כל ההיסטוריה ואנחנו מכירים את ההיסטוריה הזאת, אבל בשם הציונות אתה לא יכול לבוא ולבקש ממני להצדיק את הציונות, אתה לא יכול לבקש את זה ממני.

אליעזר דון-יחיא: מי מבקש ממך להצדיק את הציונות? יש מישהו שמבקש ממך להצדיק את הציונות או להזדהות?

חאלד אבו-עסבה: כן. אנחנו מתחילים סבב שני של אנשים שכבר דיברו ולפני כן אני רוצה לקחת את זכות הדיבור.

עאדל מנאע: אני רוצה להתחבר לדברים שגם מר ארנס אמר ושחאלד עכשיו נגע בהם. אני חושב שחאלד ענה בצורה מפורשת ואני גם רוצה לענות חלקית לדברים שאמר מר ארנס. אלה נקודות כואבות לנו, לאוכלוסייה הערבית, אבל לדעתי אנחנו כבר שנתיים ביחד וצריך להגיד את הדברים כמו שהם, ואם יש דברים שלא ברורים ודורשים הבהרה, צריך עד כמה שאפשר לנסות לתת תשובות.

לגבי הדרוזים, אני אנסה לפרש למה קרה מה שקרה ולמה הם היום איפה שהם. תראה, לדרוזים הייתה עמדה שונה מאשר לפלשתינים המוסלמים והנוצרים גם לפני 48, גם לפני שקמה המדינה. למשל, הם לא נטלו חלק במרד 39 - 36 ואפילו בכפרים מסוימים שיתפו פעולה עם התנועה הציונית ועם האנגלים נגד המרד. יש להם סיבות מסיבות שונות שאת חלקן אני גם לא מבין, חלקן קשורות בדת, חלקן קשורות בהיסטוריה שלהם כמיעוט עם המדינה המוסלמית ועם הרוב המוסלמי, וחלקן בהרגשת המיעוט שבתוך המיעוט ואולי אפילו הדרה מסוימת במשך תקופות מסוימות וכולי. זה הביא אותם לאן שהביא אותם. גם ב-48 לחמו דרוזים, במלחמה עצמה, לצד ההגנה בגליל וכבשו את הכפר שלי בין השאר במגידל כרום וכולי. זאת אומרת, הסיפור מתחיל עוד לפני גיוסם לצבא. כך שזה לא קשור רק בצבא. מי שמתגייס לצבא זה בגלל שלפני כן יש לו עמדה מסוימת שמביאה אותו לצבא, ואחרי שהוא נכנס לצבא הוא כמובן נטמע עוד יותר ונעשה עוד יותר ציוני.

הקבוצה הזאת לא מייצגת את האוכלוסייה הפלשתינית. תזכור גם שלדרוזים לא הייתה נכבה ב-48. אין פליטים דרוזים מ-48. אין אף דרוזי שגורש מהגליל ב-48. ב-48, כשגירשו, גירשו קודם כל מוסלמים, אחר כך נוצרים ואפס דרוזים. יש לזה השפעה גדולה על עמדת הדרוזים, הם לא חלק מהנכבה של 48, הם לא סבלו, חלקם אפילו חושבים שהם הרוויחו מזה שקמה מדינת ישראל והם הפכו בגליל למיעוט גדול יותר ממה שהיו לפני 48. הם והמנהיגים שלהם קשרו את גורלם בגלל אופורטוניזם, בגלל ההיסטוריה, בגלל הבדלים דתיים, בגלל עמדה דתית. לא יודע, יש אלף ואחת סיבות למה לדרוזים הייתה עמדה אחרת והם משרתים בצבא. אבל, דרך אגב, לא כל הדרוזים הם כאלה. יש לי הרבה חברים דרוזים, אתה אולי לא פוגש אותם, שהם לא משרתים בצבא ויש להם עמדה אחרת. זאת אומרת לא כל הדרוזים, אבל בהחלט כקבוצה הדרוזים בולטים כשונים מהמוסלמים והנוצרים ויש הרבה סיבות והזכרתי מספיק.

יש גם אחרים. למשל, אתה אומר בדואים. לדעתי, אחת הסיבות העיקריות לכך שיש יותר בדואים שמתנדבים לצבא ומשרתים בצבא זה חוסר מודעות לאומית. פשוט אין מודעות לאומית בקרב הבדואים כמו שישנה יותר בקרב הפלחים והעירוניים. היסטורית זה נכון בהרבה מקומות בעולם וזה נכון גם לגבי הפלשתינים. חוסר המודעות וקשיי הפרנסה ועוד כל מיני סיבות אחרות, שבטיות שזה כמובן איבוד גם של לאומיות במידה רבה וכל מיני דברים אחרים, מביאים את הבדואים לכך. אבל זה לא יכול לייצג את האוכלוסייה הפלשתינית.

לפעמים מיתממים ושואלים למה באמת הערבים לא יכולים להזדהות עם המדינה, אבל מה שאמר חאלד פה מבטא מאוד את התשובה. שוב, הקמת המדינה- הציונות באה על-חשבון הפלשתינים וזאת לא רק היסטוריה. איציק אומר לי שזאת היסטוריה. מה זה היסטוריה? הדוד שלי עדיין בעין אל חילוה. את בני הדוד שלי לא ראיתי מ-48 ועד היום. אני רוצה לראות אותם פעם בחיים ואני לא רואה אותם. את הדוד שלי ראיתי, אבל את בני הדוד שלי ואת בת הדוד שלי

שיש לה נכדים לא ראיתי אותם והייתי רוצה לראות אותם. הייתי רוצה שיבואו ויבקרו בכפר שלהם. זאת לא היסטוריה.

מכיוון שלדרוזים אין את החוויה הזאת, שהייתה לנו ב-48, אז אין להם את ההרגשה הזאת, של מה שישראל עשתה לנו ב-48, מה שהציונות עשתה לנו ב-48, וזאת לא רק היסטוריה. זה גם עתיד, זה גם ההווה. זה ברמה הזאת.

ברמות האחרות דיברו על זה ואני לא רוצה לחזור לזה, אבל הרגשתי שאני חייב איכשהו לנסות לתת תשובה ואולי לגעת בעוד נקודה רגישה. אני לא יודע למה אתה מתפלל שהקהילה מנדה את הבחור הזה ואת משפחתו. זה רק טבעי. זאת אומרת, אני הייתי מתפלל אם לא היו מנדים אותו. דרך אגב, זו המשפחה היחידה בעכו שמשרתת בצבא כי הוא בדואי ולא מעכו במקור, אלא הוא בא להתגורר בעכו. יש ארבעה או חמישה מהמשפחה שמשרתים בצבא. זאת אומרת, הוא לא היחידי. בין 11 ילדים יש חמישה שמשרתים בצבא.

מבחינת האוכלוסייה הערבית, כדי שתבין גם את הרגשת האוכלוסייה הערבית, באירועים האחרונים שהיו באוקטובר היו חיילים ערבים דרוזים מוסלמים ואולי אחרים שגם ירו בנצרת ובמקומות אחרים במפגינים.

אנשי משטרה.

משה ארנס:

משטרה, כוחות ביטחון. הרי פעלו שם כוחות

עאדל מנאע:

ביטחון למיניהם. היו שם אנשים שירו ואולי הרגו ופצעו. אף

אחד לא יכול להוכיח. יש סיפורים כאלה ושמעות ושודעים שפלוגי מהכפר ההוא ירה במקום ההוא ויש חשש לנקמות דם וכולי. אם זה יהודי, מילא, זה האויב ירה בנו והרג אותנו, אנחנו רגילים שהיהודים הורגים אותנו, אבל כשמישהו מבני הקהילה שלנו הולך ומתגייס ושולחים אותו להרוג מפגינים, מבחינת הקהילה זאת בגידה. מבחינתה של הקהילה, ברגע שחייל כזה או שוטר בא לכפר ובגלל הפגנה כזאת או אחרת הוא יורה באנשים והורג אותם, מה אתה רוצה, שיאהבו אותנו, שינשקו אותנו? שילכו אחריו? אני לא מבין מה הסיפור שמנדים אותו. בטח שמנדים אותו. גם אם הוא נלחם בלבנון נגד מוסלמים אחרים או נוצרים אחרים בלבנון, אתה רוצה שיאהבו אותנו? לא רק פלשתינים חושבים כך, דרך אגב, גם צד"ל שירת עם צה"ל ואתה יודע איך מתייחסים אליו בלבנון. זה טבעי שיתייחסו אליהם כך כי מבחינת הלבנונים, במקרה הזה, הם אנשים שבגדו בבני עמם בגלל סיבות אופורטוניסטיות, כספיות ואחרות, והלכו ושירתו את האויב. לכן מתייחסים אליהם כאל בוגדים ושמים אותם בבית סוהר וכולי. יש פה סכסוך הקהילתי שעוד לא הסתיים.

משה ארנס:

יש כאלה בלבנון שחושבים שסוריה היא האויב.

עאדל מנאע:

מה לעשות, יש גם כאלה. אני מדבר עכשיו על

הכלל ולא על היוצאים מהכלל. הכלל הוא שיש לנו פה סכסוך

שעוד לא הסתיים. עוד לא נפתרו הבעיות, עוד לא קמה מדינה פלשתינית, עוד אין שוויון לערבים בישראל. במצב הזה התיאוריה שלך, שאם הערבים בישראל ישרתו בצבא זה יפתור את בעיות, זה כמו לומר שאתה רוצה להפוך את כל הערבים בישראל למשת"פים, להפוך אותם לציונים נגד עצמם. בזה אתה פותר את הבעיה של הערבים בישראל?

משה ארנס:

אני לא חושב שזה יפתור את הבעיה.

עאדל מנאע:

אני שמעתי אותך כמה פעמים אומר שאתה בעד גיוס של יותר

ערבים.

משה ארנס:

זה נכון אבל אני לא חושב שזה יפתור את כל

הבעיות.

עאדל מנאע:

לכן אני אומר, זה ההסבר לשאלה למה

הערבים בישראל תופסים כך חיילים כאלה. מילא הדרוזים, אני חושב שהערבים בישראל התרגלו איכשהו שהקהילה הזאת החליטה, שהמנהיגים שלה החליטו והם חייבים לשרת. הם הרי חייבים בשירות ולא לשרת זה לשלם מחיר כבד כי אתה חייב. אבל אנחנו לא חייבים, האחרים לא חייבים. אלה שלא חייבים, כמו אותו בדואי מעכו שהולך ומתנדב, או אותם בדואים שהולכים ומתנדבים, מבחינת הקהילה, במיוחד בקהילה שלא משרתת בצבא כמו בעכו, אם באה משפחה כזאת והיא דווקא הולכת לשרת, אז מה אתה רוצה? תחשוב על זה אם זה היה הפוך. אם הייתה כאן מדינה ערבית ויהודים היו הולכים לשרת בצבא של המדינה הערבית שמדכאת את היהודים. מה היית חושב על זה?

משה ארנס:

היה פעם משטר תורכי ויהודים הלכו לשרת בצבא

התורכי.

זה שונה לגמרי.

עאדל מנאע:

כשברק הלך לבקר את הנפגעים בחדרה, הייתה

ראסם תמאיסי:

שם גם תינוקת ערבייה וגם אבא שלה, אבל ברק הסתובב ולא

בא לנחם את אותם אנשים.

האלה אספניולי:

אשתו אתמול הלכה ואמרו במיוחד שהיא הולכת.

כאילו היא רצתה לתקן את הטעות.

עאדל מנאע: אנחנו סוטים אבל לדעתי הייתי חייב איכשהו לתת תשובה לדברים האלה.

אני רוצה לחזור למסלול העיקרי של הדיון שלנו. מכיוון שאני רואה שיש כאן רוב גדול משני הצדדים שאומר שלא צריך לנסות בנושא הזה להגיע למשהו מוסכם, לנוסח מוסכם, כי זה לא ירצה חלק מהקבוצה הזאת ולא חלק מהקבוצה האחרת, אז אחת משתיים ואני מוכן להצטרף לכל אחת משתי האופציות האלה: אפשרות אחת היא לא לכתוב כלום. אפשרות אחרת שהוצעה גם כאן היא לכתוב את שני הנרטיבים, לומר שזה מה שהקבוצה היהודית כותבת, זה הנרטיב שלה, זה הנרטיב של הקבוצה הערבית, היום יש מציאות שהיא כזו וכזו ובמציאות הזו מוסכם על שני הצדדים שצריך לחזק את הבסיס הדמוקרטי של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית, וכמו שכתוב כאן בסוף הפסקה צריך לעשות את הצעדים הבאים.

יצחק רייטר: אתה מוכן להוסיף שכל צד יכבד את הנרטיב של הצד השני?

יכבד, כן. לא מקבל, אבל מכבד כן.

אני לא יודע מה זה מכבד.

גם אני לא יודע.

עאדל מנאע:

אליעזר דון יחיא:

עאדל מנאע:

סמי סמוחה:

אילו הקבוצה הזו הייתה מתחלקת לשתי קבוצות, אחת יהודית ואחת ערבית, וכל אחת הייתה צריכה לחבר את

המסמך שהיא חושבת אותו לנכון, בצורה ישרה ונכונה, אני מניח שהערבים היו אומרים במסמך שלהם שצריך לבטל את אופייה היהודי של המדינה, לבטל את הסמלים, לבטל כל מיני תכונות של ישראל כמדינה יהודית ולהפוך אותה, אני מניח, אני לא יודע אם אלה בדיוק האנשים שיושבים כאן אבל אני יודע מה שרוב ערביי ישראל רוצים, מדינה דו-לאומית. הערבים לא רוצים מדינה ליברלית.

גם היהודים לא רוצים.

קריאת ביניים:

סמי סמוחה:

בסדר, אני מדבר כרגע על הערבים. הם היו רוצים

מדינה דו-לאומית שבה כל קבוצה תשמור על הישות שלה, על

הזהות שלה, משהו כמו בלגיה, שוויץ וכדומה. זה מה שהם היו רוצים וכמובן שמדינת ישראל היא לא מדינתו של העם היהודי.

מה שהיהודים היו אומרים במסמך- כמובן הם היו עומדים על כך שהמדינה הזו תהיה מדינה יהודית ודמוקרטית, כפי שהיא מוגדרת כרגע, והיו רוצים שערבים יהיו אזרחים שווים, יכירו בזכותה של המדינה להתקיים כמדינה יהודית וימלאו את כל יתר החובות שלהם, כמו חובת שירות צבאי, וכולי. אני מניח שאלה הם שני הדברים.

יש כאן פער גדול מאוד בין שני הרצונות ואני חושב שמה שמנסים כאן זה להגיע לפשרה, כאשר לפחות מנקודת מבט יהודית הפסקה הזאת לא אומרת כלום. שום דבר. כתוב שזה בר הצדקה, אבל זה בר הצדקה בקונטקסט שזה כתוב, זה בר הצדקה רק בעיני היהודים. בהמשך כתוב גם שזה נותן מפלט עצום לערבים כל עוד הדבר אינו פוגע בזכויותיהם של הפלשתינאים אזרחי ישראל. אבל עצם קיומו של חוק השבות, או כל תכונה יהודית אחרת, יכולה להתפרש כפוגעת. אני בכלל לא מבין למה הערבים מתנגדים לפסקה הזאת כי כתוב ברמה אמפירית אנליטית שזה הרצון שלהם.

אני מדבר על הפסקה הזאת והיא לא אומרת שום דבר. אם ינסו אנשי תקשורת ואנשים שמבינים לנתח את זה, יבינו ששכרו יצא בהפסדו. לכן אני חושב במצב הזה צריך להשמיט את הפסקה הזאת.

יש פה מצב די ברור של א-סימטריה מובהקת בכל רמת הדיון בשנתיים האחרונות, אני הצבעתי על זה מדי פעם בפעם, והמשמעות היא שהצד היהודי אמור לתת מכל הבחינות. זאת אומרת, המסמך הזה, בעמוד השני שלו, הוא למעשה כרסום באופייה היהודי של המדינה, הפחתה מסוימת בהשוואה לסטטוס קוו. זאת המשמעות שלו.

מהו הכרסום ב"התקווה"?

אליעזר דון-יחיא:

סמי סמוחה:

ב-ב' למשל, מעמדה של הקרן הקיימת

והסוכנות. כולם, אחד אחד, כולם מ-א' ועד ה'. תסתכל על

המשמעות של זה בעיני הציבור היהודי הרחב.

מותר להביע דעה שאנחנו שומעים אותה כאן כל

הזמן. זה לא כרסום.

אליעזר דון-יחיא:

סמי סמוחה:

אני יכול להבטיח לך שהפרשנות הציבורית של זה

תהיה הפחתה באופייה היהודי של המדינה. אולי פה ושם

ליברלים של השמאל יגידו: אתה יודע מה, זה טוב אפילו שזה יהיה ככה. אבל רוב הציבור, שנוטה מהמרכז ימינה, בוודאי יפרש את זה ככרסום. חד-משמעית כרסום. אני מוכן להתחייב על הציפייה שלי לגבי איך מפרשים את זה.

תמשיך את המסמך הזה, כל המסמך כולו הוא למעשה ביטול אפילו לסוגיהן. המשך המסמך הוא ביטול אפילו שקיימות כיום. אבל הציבור היהודי, את רוב האפילויות האלה, בכלל לא מגדיר כאפילויות. זה העניין. באים ואומרים לו הנה, זה מה שהמדינה עושה, היא מפלה את הערבים.

את הטיעונים האלה שמענו כבר פעמים רבות **עאדל מנאע:**

לדעתי, מה הציבור חושב וכולי. אנחנו כאן יושבים כקבוצה שלא מייצגת את רחשי הציבור הרחב, את אותו ציבור שאתה כל הזמן מדבר עליו. אנחנו מנסים להיות קבוצה מובילה לשינוי לא כמייצגת את הציבור. אנחנו לא הכנסת ולכן ככזאת צריכים להתחשב במה שהציבור אומר. השאלה היא מה אנחנו אומרים. אם נלך כל הזמן לפי רחשי הציבור, עוד פעם נתניהו יהיה בשלטון ועוד כל מיני דברים רעים אחרים יהיו במדינה הזאת. סליחה שאני מתערב, אבל בוא נחזור לנקודה. הנקודה הזאת ברורה.

תעזוב את הציבור. אם הציבור מפריע לך ואתה **סמי סמוחה:**

לא רוצה להתחשב בו, בסדר.

אני רוצה להתחשב בו עד גבול מסוים אבל שלא **עאדל מנאע:**

הוא ידריך אותנו בנוגע למה אנחנו נחליט ומה נעשה.

בוא ניקח את אלה שאמורים להיות מושפעים **סמי סמוחה:**

מזה וגם לשנות, האליטות הפוליטיות. האליטות הפוליטיות

בישראל לא יקנו מסמך שהוא רק בכיוון אחד.

אני חלק מהאליטה ואני כן מוכן. לא את הכל, **משה ארנס:**

אבל באופן כללי כן. לדעתי יש הרבה צעדים שצריך לנקוט בהם

כדי להגיע לשוויון ואני בעד זה.

בצד האזרחי. **סמי סמוחה:**

אני לא ליברלי ולא שמאלני ואפילו דתי רחמנא

אליעזר דון-יחיא:

ליצ'ן, והרוב הגדול של הסעיפים מקובלים עליי.

אני חושב שהאנשים שירצו להתמודד עם זה **סמי סמוחה:**

ולהגיד איך נלך לקראת הערבים, ישאלו את עצמם בכל-זאת מה

אנחנו מקבלים מהצד השני. אני חושב שהרציונל הוא שמה שמקבלים מהצד השני הוא שהערבים

יהיו יותר מרוצים, אזרחים יותר מרוצים. אזרחים יותר מרוצים, זה טוב למדינה. זה כל מה

שניתן לצפות לו. אני אגב לא בטוח בזה, אני חושב שזה יכול אפילו להחריף את המצב כי אנחנו

לא בטוחים שאם אתה משפר את המצב זה דווקא יביא לשיעור רצון. המציאות בעולם לא

מראה את זה, אבל אפשר להגיד שטוב לעשות כך. שלא משנה מה יהיו התוצאות, זה טוב לעשות

כך.

אני רק ניסיתי לנתח את המצב. לי אין שום בעיה לחתום על שום דבר. אני לא אהיה כאן מכשול

לשום מסמך ואני מוכן ללכת לכל כיוון.

אני רוצה לומר רק דבר אחד עיקרי. יכול להיות **רות גביזון:**

שבאמת צריך לוותר על הניסיון לעשות מסמך כולל ולחזור

לניסיון הקודם לעשות כמה המלצות בעניינים ספציפיים. אבל אני חושבת שאחד הדברים שקרו

כאן, במהלך הדיון שלנו ונעזרו מאוד על-ידי התהליכים הפוליטיים בתוכם אנחנו עובדים, הוא

הבהרה של חלק מהמציאות שבה אנחנו חיים. נדמה לי שחלק מהבעיה באמת חוזרת ל-48' ואולי

אפילו לפני 48', לשאלה של החלוקה.

הרעיון של החלוקה היה רעיון שהערבים תושבי ישראל – אז עוד לא קראו להם פלשתינאים

למה לא? הפלשתינאים נקראים פלשתינאים לפחות מאז 22' –

עאדל מנאע:

21'.

אבל המדינה נקראת מדינה ערבית. לא חשוב, אני **רות גביזון:**

לא רוצה לעורר כאן ויכוחים. הרעיון היה שהמצב שנוצר

כתוצאה מהעלייה היהודית, שהערבים תמיד התנגדו לה, היה מצב שיצר אי-יכולת להמשיך

לחיות במסגרת מדינית אחת. מועדת פיל דרך האומות המאוחדות, עשו החלטה שהייתה תמיד לא

מקובלת על הערבים, חלוקה לשתי מדינות. הרעיון של חלוקה לשתי מדינות היה רעיון, שוב,

שהערבים לא רצו בו, לא קיבלו אותו, ובצדק גמור מבחינתם.

הרעיון של שתי מדינות היה שבמדינה היהודית תהיה זכות של שבות, שיהיה אינטרס שימומש של

עלייה יהודית, של התיישבות יהודית, של שינוי המרחב הציבורי, כל הדברים שהם פגיעה כל כך

חמורה בערבים תושבי המקום. זה היה הרעיון והערבים לא הסכימו לו. הם לא הסכימו ב-48'

ונגמר כמו שנגמר, הנכבה. הם לא הסכימו ב-67', וזה נגמר כמו שנגמר, בכיבוש. מה היה הניסיון

ב-67'?

את זה הפלשתינאים גם כן עשו?

קריאת ביניים:

לא הפלשתינאים, אבל האזור לא רצה לקבל את

רות גביזון:

הישות היהודית.

אני לא בטוח שזאת קריאה נכונה של מה שקרה בהיסטוריה, אבל לא נתווכח. אני היסטוריון טוב ואני לא רוצה

עאדל מנאע:

להתחיל ויכוח.

רות גביזון:

זה לא הנרטיב שלנו. בסדר? זה לא הנרטיב. יש גם היסטוריה ולא רק נרטיבים. אני לא אמרתי שאני חושב שכל ההיסטוריה זה רק

עאדל מנאע:

נרטיבים. אני היסטוריון לא פוסט מודרניסט.

רות גביזון:

גם אני. אולי תסכים אתי שבחזית של הגדה, המלחמה לא נפתחה על-ידי ישראל.

גם לא על-ידי הפלשתינים. על-ידי המלך חוסיין.

עאדל מנאע:

למה זה עוזר לנו?

האלה אספניולי:

רות גביזון:

אני מנסה להסביר לנו כי הוויכוח הראשוני והיסודי באזור הוא האם מקבלים את עקרון החלוקה. עקרון

החלוקה פירושו שהערבים שקרה להם שהם חיים במדינת היהודים יקבלו זכויות שוות ולא יופלו וישתתפו בחיים המדיניים, אבל יחיו במדינה יהודית. זאת הייתה החלוקה. אפשר להתקומם, להמשיך להתקומם נגד עקרון החלוקה כל הזמן, אבל אז אני חושבת שצריך להכיר בזה שבאמת יש לנו סכסוך בלתי נגמר, ואז ההתייחסות של הקולקטיב היהודי אל הקולקטיב הערבי איננה יכולה להיות סתם של רוב למיעוט. הזכויות לא יכולות להיות עיוורות לכיוון של המאבק. ככל שאנחנו מודים יותר – ואני חושבת שזה אחד ההישגים של הקבוצה הזאת – שיש מאבק, לא מאבק אלים, אני שמחה שכולנו חושבים שהמאבק לא צריך להיות אלים, אז יש לכך משמעות. המשמעות היא מבחינת הנכונות של הקולקטיב היהודי להגיע להסדרים שנותנים אוטונומיה של ערכים ותכנים ושמהפשרים פעילויות שיכולות באופן פוטנציאלי להיות בסיס להתארגנות שכשיש שעת כושר. התארגנות מעבר לגבול עם אוכלוסייה פלשתינית שאיתה מזדהים, עם השאיפות שלה, ולא יכולים שלא להזדהות עם השאיפות שלה. הקולקטיב היהודי מוכרח להתגונן וההתגוננות הזאת תמשיך לעורר עוינות ואי-שוויון והדרה, שאינם נובעים מאפליה וגזענות אלא מתחושה של פחד מתמיד וצורך להיות יותר חזק, מכיוון שיש כאן סכסוך בלתי פתור.

אני מוכרחה לומר שאני לא לגמרי מבינה את העמדה הערבית. אני לגמרי מבינה את העמדה הזוהרית, אבל אני חושבת שמה שהמסמך הזה ניסה לעשות, ויכול להיות שזה לא יכול להצליח, הוא להגיד שיש הבחנה בין הסיפור ההיסטורי והצער והכאב ובין איזושהי קבלה פוליטית של מציאות. הקבלה הזאת לא אמורה להיות הסכמה לזה שכך זה יהיה מכאן ולעולם, אבל היא מהווה נכונות לקבל את זה שהיום החלק הזה של הערבים שחי בתוך המדינה שמוגדרת ומקובלת כיהודית, יכול להרוויח הרבה אם הוא יקבל על עצמו, לא בשמחה ולא מתוך הזדהות ולא מתוך ציונות, את העובדה שזו מדינה יהודית. הוא לא צריך להסכים עם זה, הוא לא צריך לחתום על זה, הוא בוודאי לא צריך להזדהות עם זה.

אני לא אומרת שאתם תהיו חסידי המדינה היהודית, אבל אני אומרת שתקבלו את העובדה שאתם חיים במדינה יהודית. זה ירגיע את הפחד ההדדי ויאפשר עבודה משותפת.

סמי סמוחה:

מה המשמעות שלא מודעים? הם יודעים שזאת מדינה יהודית, אז מה? הם יודעים.

רות גביזון:

למשל, במצב כל כך מורכב כמו שיש היום, אתה לא צריך להגיד כאן שאנשים לא נכנסים לישובים הערבים לא

מפני שהם מענישים ולא מפני שהם שונאים או פוחדים, אלא אתה צריך להגיד את זה שם.

חאלד אבו-עסבה:

גם שם אני אומר. זה טוב. השאלה היא האם יש לנו אינטרס משותף, לנו, לכולנו,

רות גביזון:

לחזק את הזהות האזרחית. מה שאנחנו עשינו עד עכשיו זה לחזק את הזכות שלנו לזהות קיבוצית נפרדת, שזה בסדר, אבל אנחנו גם צריכים לחשוב על הצורה שבה אנחנו מחזקים את הזהות האזרחית המשותפת שלנו.

עאדל מנאע:

את רוצה?

רות גביזון:

אני כל הזמן רוצה. זו המטרה שלי מאז ומתמיד. ובאותו זמן את רוצה לשמור על המדינה כמדינה יהודית. כמדינתו של העם היהודי.

רות גביזון:

כן, נכון.

עאדל מנאע:

השאלה היא למה זה בא בסתירה.

דוד קרצ'מר:

אני לא יודע אם יש לי הרבה מה להוסיף. אני מציע שאנחנו נשמיט את הקטע הזה. אני רק רוצה כמה

הבהרות. אני לא אומר שאין בכלל, אולי השתמע מדבריי שאין מיעוט בתוך האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל שמסיבות אלו או אחרות מזדהה עם המדינה כקולקטיב. אבל המסמך הזה אמור לשקף את היחסים בין הקולקטיב היהודי והערבי במדינת ישראל, ואני לא חושב שאפשר לדרוש את זה.

כמה נקודות הבהרה בעניין הזה. לגבי הנרטיב, אני לא חושב שזה עניין של מה בכך, משום שבמשך תקופה ארוכה הערבים במדינת ישראל כן דורשים – אני חושב שבמידה די גדולה של הצדקה – שהיהודים כאן יבינו את הנרטיב שלהם ולמה הם לא יכולים להזדהות עם החלום הציוני ועם המציאות שנוצרה כתוצאה מהחלום היהודי.

אני בא גם בדרישה הפוכה. אני לא מבקש מכם להזדהות עם זה, אני גם לא מזדהה עם הנרטיב שלכם למרות שאני מבין אותו לחלוטין ואני יודע למה אתם מזדהים אתו, אבל אני כן בא ודורש איזושהי – אני אקרא לזה כך, אבל זה לא יכול לבוא לידי ביטוי בתוך מסמך – אמפתיה לעובדה שגם לנו יש נרטיב, וארנס ביטא את העניין הזה. זה לא אומר שאני מבקש מכם להצטרף לתנועה הציונית, בשום פנים ואופן לא, אבל אני כן דורש שתבינו שגם לנו יש איזה צד בעניין הזה והוא לא משולל יסוד לחלוטין.

לכן הגישה שלי היא מינימליסטית. אנחנו יכולים לומר שנוצרה המציאות, ואני לא חושב שאני צריך לפרט את שני הנרטיבים הללו. אנחנו צריכים לומר שאנחנו מודעים לכך שלכל צד יש נרטיב שונה בנוגע לאיך נוצרה המציאות הזאת, ועם זאת כל צד יכול להבין ולכבד את הנרטיב של הצד השני. עכשיו אנחנו צריכים להתמודד עם המציאות הזאת. זה מה שאני מציע ואני חושב שזה בהחלט יכול להיות הפתרון בעניין הזה, והמציאות היא המציאות שדיברו עליה. המציאות היום, כפי שאני לא צריך להוסיף, היא שהמדינה כמובן היא אכן מדינה יהודית.

אני צריך להוסיף בעניין הזה, לגבי מה שסמי אמר, כאילו שהמסמך הזה מוצג כמסמך שהוא כולו מעין ויתור. אני מוכרח לומר שאני לא רואה את זה כך. אני חושב, ואני חושב שכך גם מר ארנס רואה את זה לפי הדברים שלו, שאנחנו גם מגדירים את עצמנו כמדינה יהודית ודמוקרטית וגם אנחנו, היהודים, מעוניינים לנסות להקטין את הפער הזה בין המדינה היהודית והמדינה הדמוקרטית, ואנחנו באים להציע דרכים בהן אפשר ללכת בדרך הזאת. כך זה בא לידי ביטוי כאן. אני חושב – גם כאן, אני מצטער, אני חייב לומר את זה, אני לא חושב שזה עניין של מה בכך – שאנחנו צריכים להדגיש בצורה מאוד מאוד ברורה במסמך הזה, וכאן אני חושב שזה דבר שאולי יורה על מידה מסוימת של מחלוקת, מחויבות ברורה לחלוטין של כל הצדדים לכך שכללי המשחק הם כללי משחק דמוקרטיים וכללי משחק דמוקרטיים בלבד. אני האחרון שאבוא לכאן ואנסה לגונן על כוחות הביטחון ועל מה שנעשה בסוף ספטמבר ותחילת אוקטובר. יש ועדת חקירה ואני מקווה שנדע את האמת בעניין הזה.

אנחנו לא יכולים להיתמם בעניין הזה ואנחנו בשום פנים ואופן לא יכולים לומר שיש הצדקה להריגת אנשים אם הם לא מסכנים את החיים, אבל אני לא ראיתי שום נכונות בצד של המנהיגים הערביים לגנות תופעות שהיו תופעות מאוד מאוד קשות של אלימות. היו הפגנות והיו הפגנות שהיה אפשר לומר שהן לגיטימיות, אבל היו גם גילויים מאוד קשים של אלימות בעניין הזה.

לפעמים באים ואומרים אני מבין את הרקע לעניין הזה, אפשר להבין את הרקע לעניין הזה, אבל לצד הבנת הרקע בעניין הזה אני בהחלט הייתי מצפה במצב כזה, מאנשים שמחויבים לכללי המשחק הדמוקרטי, לומר שלמרות שאנחנו מבינים את הרקע לעניין הזה אנחנו לא יכולים להשלים עם כללי משחק מסוג זה, גם בתנאים קשים. זה צריך להיאמר כאן.

מרדכי קרמניצר: אני חושב שיש אולי מידה מסוימת של אי-הבנה עד הסוף של מה שכתוב בפסקה הזאת. זה לא נכון להציג את הפסקה כמצינת רק עובדות כי היא מנסה להגיד משהו נורמטיבי על הדברים. הביטוי ניתן להצדקה הוא ברמה נורמטיבית. דיבור על עובדות, אין לו שום משמעות. כאן יש דיבור בלשון של לגיטימציה, לשון חלשה של לגיטימציה, אבל לשון של לגיטימציה.

לא כתוב שם שהמדינה תמשיך להיות מדינה יהודית. להפך, המסמך בכללותו פותח לגיטימיות לשינוי והוא מתנה את הלגיטימיות הקיימת בזה שעומד מאחוריה הרוב. אם דייב מדבר על העקרונות הדמוקרטיים, בעצם אין כאן שום דבר שונה מאשר נגזרת של הזכות של הרוב לקבוע את הסמלים של המדינה וגם לקבוע את הכללים של מי יהיה אזרח במדינה וכולי. אני חושב שהדברים האלה מקובלים בהכרעות של רוב דמוקרטי תוך שמירה על הזכויות של המיעוט. אני מסכים עם יצחק שיכול להיות שצריך לומר בצורה יותר חזקה שהאופי של המדינה כמדינה יהודית שימש בעבר כבסיס לאפליה ולנישול ואסור שהוא יוסיף לשמש כבסיס דומה לאפליה, לא לנישול כי אין מה לנשל.

עאדל מנאע: אתה תגלה שעוד יש.

האלה אספניולי: יש עדיין ממשיכים לנשל.

מרדכי קרמניצר: למה בעיני הדבר הזה הוא לחלוטין קריטי-שתי סיבות. האחת, מבחינת האימפקט של המסמך הזה- לדעתי אם הדבר הזה לא ייאמר, יינטל מהמסמך הזה מרבית הכוח שלו להשפיע על משהו. כי המסמך הזה בלי הדבר הזה ייתפס בעיני רוב הציבור, בדיוק כמו שאומר סמי, כרשימה של תביעות או דרישות שבאות לחזק את הערבים על-חשבון אופייה של ישראל כמדינה יהודית ולכן הוא לא יעשה שום רושם.

אני אחזור על משהו שאמרתי קודם. כל עוד היהודים בישראל יחשבו שהערבים בישראל לא מקבלים את הלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית, אלף מסמכים מהסוג שאנחנו הולכים לכתוב

לא ישנו את היחס היהודי הבסיסי לערביי ישראל ולא יקרה שום דבר בנושא. זאת לדעתי נקודת מפתח. אם הדבר הזה לא אפשרי, אז מבחינת האימפקט לא עשינו שום דבר. זאת בעיני נקודת המפתח ליחס היהודים כלפי הערבים. אם הערבים אומרים 'לא ניתן את זה', המשמעות מבחינת היהודים היא שאלף מסמכים כאלה לא ישנו את התמונה, וחבל על העבודה.

אני רוצה לומר, לא מבחינת אחרים אלא מבחינתי, למה יש לי קושי עם זה. אם משהו הוא לא לגיטימי, אז אין סיבה מוסרית לא לפעול נגדו גם תוך הפרת החוק. אין סיבה מוסרית. יכולות להיות סיבות אחרות, אבל אין סיבה מוסרית לא לפעול נגדו גם תוך הפרת החוק. זאת מבחינתי נקודה קריטית ולכן עניין הלגיטימיות מבחינתי הוא עניין מהותי.

אני מבין שהדבר הזה בקבוצה לא מתקבל, אז צריך לחשוב מה הלאה. אם יש רוב בין החברים כאן שמוכנים ללכת על מסמך בלי הדבר הזה, אם יש פה רוב של יהודים שמוכן ללכת על השינויים בחוקי הבחירות ועל ביטול המעמד של המוסדות הלאומיים וכל הדברים האחרים המאוד משמעותיים שיש כאן, אז יכול להיות שמבחינת הערבים ומבחינת היהודים שחושבים שזה חשוב, יש טעם להמשיך בדבר הזה. את זה צריך כמובן לברר. האם היהודים שאומרים שהם מוכנים לוותר על הנייר הזה, מוכנים ללכת לכל יתר ההצעות שיש כאן. את זה כדאי שנברר בינינו לבין עצמנו, עד כמה יש כאן הסכמה לחלקים האחרים של המסמך.

אני כשלעצמי צריך לשקול אם אני תומך במסמך בלי הקטע הזה ואני לא בטוח בדבר הזה, משום שאני לא רואה משמעות לעבודה שלנו בלי איזושהי אמירה בכיוון הזה. אני ודאי לא רואה את עצמי כמי שמתאים להמשיך לנהל את העניינים מהצד של היהודים ואז צריך למצוא מישהו שיחליף אותי.

דוד קרצ'מר:

אתה יכול ללכת בכיוון שאני מציע.

מרדכי קרמניצר:

לא. לומר שאין לגיטימיות ושאיני מכבד את זה?

אני לא יכול לומר את זה כי אני לא מקבל את זה.

אליעזר דון-יחיא:

מה זה לגיטימיות? אתה מוכן שבמקום לגיטימיות

ייאמר שכל אזרחי המדינה, יהודים כערבים, מקבלים את חוקי

המדינה, מכירים בצורך לכבד את חוקי המדינה, לציית להם ולא לפעול בדרכי אלימות.

קריאת ביניים:

זאת תביעה דמוקרטית של המדינה.

אליעזר דון-יחיא:

זאת אומרת שהם מקבלים את קיומה של המדינה

או שהם משלימים עם זה.

רות גביזון:

זה לא אומר שהם משלימים עם קיומה של

המדינה. לפי דעתי הבעיה המרכזית כאן היא הבעיה של החינוך.

הבעיה הקריטית היא בעיית החינוך. אתה נותן מידה מאוד ניכרת של אוטונומיה בחינוך, כלומר הערבים במדינת ישראל יכולים לחנך את ילדיהם כמו שהם היו רוצים לחנך אותם - שנישלו אותם, שעקרו אותם, שהרסו אותם, שהחריבו אותם - וזאת בבית-הספר, בפרויקטורה של המדינה, כחלק מהחינוך הממלכתי ולכן הגיבור, השהיד, הוא זה שיקום נגד אי-הצדק המתמשך הזה.

עאדל מנאע:

לא, זה לא.

רות גביזון:

למה לא? איפה אתה עוצר את זה?

אני תכף אענה לך.

עאדל מנאע:

בין הדוברים היהודים אין אחדות דעים ובין

הדוברים הערבים יש בדרך כלל הסכמה ואני חושב שזה קצת

מתחבר. חלק מהדוברים היהודים מוכנים לחתום על מסמך מופחת שאני לא רואה בו טעם.

דרך אגב, אני הרי הסכמתי לדבר הזה.

עאדל מנאע:

אני חושב שהנוסח הזה הוא נוסח לא מספק. הוא

בהחלט לא מספק.

עאדל מנאע:

אני הסכמתי לנוסח.

חאלד אבו-עסבה:

הוא הסכים על הנוסח הזה ואני לא הסכמתי.

יצחק רייטר:

לא הייתי ער לניואנס הזה. אני מצטער.

אני חושב שמה שמוטה אמר אלה דברים שאני רציתי לומר, אני

לא אחזור עליהם אלא אומר חלק מהדברים. לכאורה, למעשה לא צריך מסמך. אם כולנו מסכימים שישראל היא מדינה דמוקרטית וכל היעד הוא לשמור על החוק, זה דבר ברור ומובנה במשטר דמוקרטי ולא היה צריך לאסוף את כולנו כאן ולייצר איזשהו מסמך. במקרה הטוב אפשר היה לגמור את זה במשפט אחד שאומר "ישראל היא מדינה דמוקרטית ומחויבת לשוויון אזרחי".

אבל העובדה היא שאנחנו כן כתבנו מסמך ודיברנו על העדפה מתקנת. זאת אומרת, אם ישראל היא מדינה דמוקרטית, מדוע צריך לכתוב מסמך שמדבר על העדפה מתקנת? מדוע צריך לדבר על פיצוי על אדמות שהופקעו ב-48? זאת אומרת שיש בעיה עם הדמוקרטיה הזאת. אני יכול לשבת עם סתם קבוצה ולדבר על המשמעות של מדינה דמוקרטית ולחבר בחלק הזה של המשוואה מסמך יפה מאוד על איך אפשר לקדם ולהעמיק את הדמוקרטיזציה של החברה הישראלית. אבל

אנחנו כולנו ערים למציאות של החלק השני של המשוואה שזאת בכל-זאת מדינה עם יעדים ועם צורך חזק מאוד של הרוב היהודי להגדרה עצמית משלו.

לכן אנחנו לא יכולים להתעלם מהדרך שבה יקבל את זה הציבור. זאת אומרת, לכתוב בינינו איזשהו מסמך אקדמי זה יפה, אבל בסופו של דבר היעד, המטרה של העבודה שלנו, זה חינוך ציבורי או דיון ציבורי, כי בינינו אנחנו משכנעים את המשוכנעים. השאלה היא איך אנחנו יכולים להביא את הציבור הרחב, בעיקר היהודי לדעתי במקרה הזה, להשתכנע שהוא יתמוך בצעדים, ברפורמה. יש פה לדעתי רפורמה מאוד משמעותית במסמך הזה. איך הוא יתמוך ברפורמה הזאת כאשר יש לו ספק, או כאשר במציאות של מה שאתה קראת המאורעות, אוקטובר 2000, ובשיח של המנהיגות הערבית, הוא לא רואה השלמה עם המציאות. השלמה עם המציאות זאת הכרה בכך שהמדינה הזאת היא יהודית ושיש בה רוב יהודי ויש בה צורך להגדרה עצמית הזאת, ולגיטימיות לדבר הזה. כי היעדר לגיטימיות – אני אומר את זה אולי במלים אחרות – המשמעות שלה היא המשך חתירה, חתרנות ואולי אפילו מרי אזרחי. אני חושב שמה שהיה באוקטובר 2000 זה היה גילויים של מרי אזרחי מוגבל בהיקפו, במשכו ובמאפייניו, אבל הוא היה ביטוי של מרי אזרחי לזמן מוגבל והוא יכול לחזור ולהתפרץ. אם אנחנו לא שמים סכר ברור, שהוא לא רק שאנחנו מכבדים את החוק אלא משהו הרבה יותר קונקרטי, אז אנחנו לא מגיעים לשום דבר ואנחנו נמצאים רק על מסלול של התנגשות מתמשכת.

העבודה שלנו, אני רואה אותה כמשימה קונסוציונאלית. זאת אומרת, ניסיון להגיע לאיזושהי פשרה. יושבים פה יהודים וערבים ומנסים להגיע לאיזה הסדר של פשרה בין שתי הקהילות האלה. בהסדר של פשרה, שני הצדדים צריכים להיות רגישים לצרכים של הצד השני ולהתחשב בהם. מסמך חד-צדדי, כמו שהגדיר אותו סמי, הוא בהחלט לא פשרה.

אני חושב שחברים ערבים פה לא מבינים מה שנמצא במוקד הדיון הזה. במוקד הדיון לא עומדת הדרישה של חברים יהודים בצוות מהחברים הערבים להזדהות עם הציונות. לא מבקשים להזדהות עם הציונות. מבקשים השלמה.

מה זה השלמה?

עאדל מנאע:

השלמה זה שלא תהיה חתירה לשנות את המציאות הפוליטית, לא ברמה של פוליטיקה.

יצחק רייטר:

לא באמצעים אלימים. אמצעים דמוקרטיים יש להם.

אליעזר דון-יחיא:

אנחנו נדבר על חוק השבות ואנחנו נראה שגם באמצעים דמוקרטיים אנחנו לא מאפשרים את זה, כי אם

יצחק רייטר:

חוק השבות הוא משהו חשוב, אנחנו בוודאי רוצים להבטיח את הרוב היהודי.

למה? הרי כל חוק יש זכות לנסות ולשנות אותו כל עוד זה לא נעשה באמצעים אלימים.

אליעזר דון-יחיא:

מה שאתה אומר זה מאוד יפה ברמה הערכית המשפטית, אבל אני אומר שאנחנו יכולים לתרגם את זה

יצחק רייטר:

למסמך מדיניות. הממשלה תקבל מדיניות של העדפה מתקנת, זה יכול להיות אולי מיושם ברמה הפורמלית, אבל במציאות, אתם הרי יודעים, כולנו יודעים שמי שמכשיל לאורך שנים את המדיניות של שוויון זאת הפקידות, והפקידות זה לא השרים אלא אלה פקידים.

אתה רוצה להגיד שאין מדיניות כזאת?

האלה אספניולי:

אני לא יודע. אני אומר שגם אם תהיה מדיניות, השאלה היא איך זה יתקבל אצל הציבור הרחב,

יצחק רייטר:

הציבור היהודי. הרי מה שאנחנו מנסים לעשות כאן זה להכשיר דרך לכך שהציבור היהודי ישכיר לבן שלך דירה בלב העיר היהודית ולא יימנע מכך בגלל שיש לו ספק שאתה או בנד אינם נאמנים למדינת ישראל.

עאדל מנאע:

אני גם לא רוצה להגיע למצב שאני אצטרך לשכור דירה דווקא אצל יהודים. זאת לא הבעיה העיקרית שלי. אני לא

מחפש את השוויון דווקא בנקודה הזאת. בואו ננסה למקד את הדיון עד כמה שאפשר כי בכל-זאת הזמן רץ ואנחנו צריכים לקראת סוף הערב לראות מה אנחנו מחליטים ולאיזה כיוון.

יש לי הצעה לסדר היום. יכול להיות, אני יודעת מניסיון בקבוצות מהסוג שלנו, שברגעים מסוימים אולי צריך

רות גביזון:

לפתוח מסלול חד-לאומי.

זו גם הצעה שלי.

האלה אספניולי:

מתוך ניסיון ארוך בדברים כאלה, אני חושבת שכדי שאנחנו נוכל לחזור לדיון הזה, בכל-זאת מוטה אמר דבר

רות גביזון:

משמעותי מאוד, אולי נכון שאנחנו נציע לעצמנו להשתמש בשירותים הטובים של המכון ולזמן לעצמנו פגישה חד-קבוצתית.

את מתכוונת בעתיד.

עאדל מנאע:

רות גביזון: אני חושבת שיהיה לנו הרבה יותר חופש לדון בפרטים של המסמך הזה, במשמעות של המסמך הזה, מבחינת התפיסה שלנו לא רק כאזרחים אלא גם כחברים באיזשהו קולקטיב. אז נעשה פגישה נוספת. לא דנו היום בשבות, אבל אני חושבת שמה שאמרתי שם, על ההבחנה בין אינטרסים וזכויות, כמובן מאוד שייך למסמך הכללי הזה שעסקנו בו היום.

אני הייתי מציעה שנעשה לנו מפגש אחד שהוא חד-לאומי ועוד מפגש אחד שהוא דו-לאומי, ושסדר היום של המפגש הדו-לאומי השני יהיה להחליט לאן אנחנו הולכים. נדמה לי שאז אנחנו נגיע במצב הרבה יותר מגובש ואפשר יהיה להגיע להחלטה אופרטיבית שגם נחוצה לנו במכון כדי לתכנן את המשך הפעילות.

עאדל מנאע: אפשר להתייחס להצעה הזאת. אלה שנרשמו, ניתן להם זכות דיבור, אבל עד כמה שאפשר בקיצור נמרץ, בלי להיכנס ליותר מדי ארגומנטציה לכיוון כזה או לכיוון אחר, כי אני חושב שפחות או יותר מיצינו את הדברים האלה וצריך לנסות ללכת לקראת סיכומים, כולל ההצעה הזאת.

סמי סמוחה: אני חושב שהשאלה היא עקרונית ויש פה שתי דעות כשמוטה הציג עכשיו דעה אחת. אני רוצה להבהיר את עמדתי כאן.

יחד עם זה שתהיה הכרה בלגיטימיות של מדינה יהודית ודמוקרטית, כל המסמך הזה לא ישפיע ולא יתקבל על-ידי הציבור הרחב ועל-ידי האליטות הפוליטיות.

אני חושב שאין סיכוי. אני שמעתי היום ואני מקשיב כבר שנתיים לחברים הערבים, אין שם סיכוי לקבל לגיטימיות של מדינה יהודית ודמוקרטית. שמעתי היום דברים שאני אפילו מפרש אותם כדה-לגיטימציה פעילה, שלא רק לא מקבלת את הלגיטימיות אלא עושה דה-לגיטימציה של המדינה היהודית והדמוקרטית. כך שאין לנו שום סיכוי בעניין הזה.

אין לנו סיכוי ואנחנו צריכים לקבל עכשיו את העמדה של מוטה שאומר שאין ערך לזה. אני חושב שצריך לא להתייחס לשאלה של הלגיטימיות, צריך להשמיט את הסיסמה הזאת. מדינת ישראל מוגדרת היום ופועלת כמדינה יהודית ודמוקרטית. יש מתיחות רבה בין שני הממדים האלה, של המדינה היהודית והדמוקרטית, צריך לחתור לשכך את המתחים האלה ואת הסתירות האלה. זה יהפוך את המדינה הזאת לבעלת איכות יותר טובה, כי באופייה היהודי של המדינה יש דברים מסוימים שהם מיותרים, פוגעים ולא מהותיים. יש יותר מדי דברים מופרזים שאין להם הצדקה גם מנקודת מבט ציונית כשהולכים ובודקים אותם. את זה צריך להוריד. מצד שני יש הסכמה מקיר לקיר שצריך לחזק את אופייה הדמוקרטי של המדינה. מצד אחד אתה מוריד כמה דברים מיותרים באופייה היהודי של המדינה ומצד שני מחזק את אופייה הדמוקרטי, ואז אתה מקטין את המתח ואת הסתירות והופך את המדינה ליותר טובה. בכל מקרה זה טוב גם ליהודים וגם לערבים ועל זה יכולים ללכת.

אני לא חושב שאנחנו יכולים לשאוף ליותר מזה. בסופו של דבר מה שמאחד אותנו כאן זה לא הציונות אלא האזרחות המשותפת, הצד הדמוקרטי, ואת זה אנחנו חייבים לחזק. אני חושב שבצד היהודי, לא איכפת לי שזה יהיה במפגש חד-לאומי או מפגש ציוני, היהודים יגידו, הציונים יגידו, מהם הקווים האדומים שלהם, איזה דברים הם לא מוכנים בשום אופן לשנות. לגבי הערבים אני חושב שזה מיותר לחלוטין כי הם מאוחדים. אתה אומר שההבדל בינך לבינו הוא שעאדל קיבל את הפסקה הזאת ואתה התנגדת לה, אני חושב שזה פשוט ניואנסים חסרי משמעות והפסקה הזאת לא נותנת שום לגיטימיות למדינה יהודית ודמוקרטית.

האלה אספניולי: סמי בהתחלה אמר שיש פה מצב של א-סימטריה, שהצד היהודי אמור לתת כל הזמן. אני חושבת שנכון שיש מצב

א-סימטרי כי המציאות היא א-סימטרית, אנחנו חיים במציאות א-סימטרית, אנחנו המקופחים, אנחנו חיים במצב של אפליה, אז במצב כזה מי שמופלה הוא שצריך לקבל ובמצב כזה ברור שהצד היהודי הוא שצריך לתת. אם המצב היה אחרת, אם היינו שוויוניים, היית יכול לטעון את הדבר הזה, אבל היות ואנחנו לא שוויוניים מלכתחילה, אי-אפשר לטעון את הטענה הזאת.

אני חושבת שהייתה כאן התייחסות לכך שהמנהיגים הערבים לא מגנים תופעות של אלימות. אני חושבת שיש בעיה תקשורתית. המנהיגים הערבים בהרבה מקרים מגנים את תופעות האלימות וכשהיה הלינץ' ברמאללה כמעט כולם גינו את זה.

יצחק רייטר: לא לזה התכוונו. לא התכוונו לפיגועים.

תלוי על מה אתה מדבר.

הוא מדבר על ואדי ערה.

לומר שצריך לשבור ידיים ורגליים לשוטרים,

להגיד שאמרת את זה וזה בסדר.

תלוי בקונטקסט שזה נאמר.

זה לא תלוי בקונטקסט שזה נאמר.

גם שריפת בנקים ורמזורים.

האלה אספניולי: היה גינוי לזה. אתם כנראה לא שומעים. היה לזה גינוי ואני אומרת לך שהיה גינוי לזה.

אני חושבת שהדיון כאן הלך לשני כיוונים. מה זה השלמה עם האופי היהודי ומה זה חתירה לשנות את המצב. אני חושבת שמבחינה עובדתית אנחנו כבר 52 שנים חיים במדינה הזאת ומשלימים עובדתית עם זה שאנחנו חיים במדינה יהודית, אז יש השלמה עובדתית ואני לא יודעת מה אתם באמת מחפשים. רותי אמרה שצריך מבחינה עובדתית להכיר בזה שאנחנו חיים במדינה יהודית. עובדתית אנחנו לא חיים ואנחנו משלימים. מבחינה היסטורית, מבחינה ערכית, מבחינה לאומית, אנחנו רואים שהמדינה היהודית או שהאופי היהודי של המדינה בא על-חשבון הקיום של העם הפלשתיני. אז צריך להבחין בין מה שהוא עובדה פוליטית לבין עובדה היסטורית, צריך להבחין ואולי צריך לומר שמדינת ישראל מבחינה היסטורית קמה על חשבון העם הפלשתיני, מבחינה היסטורית היא גרמה צער וכאב לעם הפלשתיני. עובדתית היא מדינת הלאום היהודי.

רות גביזון: אני מוכרחה לשאול אותך שאלה אחת חדה. כשאת מחנכת את הילד שלך להיות אדם מבוגר וגאה, את לא

מוכרחה כמעט לחנך אותו לכעוס על המדינה שלו?

חייב.

עאדל מנאע:

רות גביזון: חייב. אז למה אנחנו מסתובבים סביב הזנב של עצמנו?

לכעוס כן, אבל לא לפעול נגד המדינה.

עאדל מנאע:

האלה אספניולי: לכעוס זה לא אומר לא לקבל. רגשות זה משהו לגיטימי לגמרי, אבל התנהגות הנובעת מהכעס הזה.

הם נישלו אותנו, הם קמו על חורבנו, הם נגדנו.

רות גביזון:

זה לא נכון?

עאדל מנאע:

זה גם נכון שהערבים יצאו להשמיד את המדינה.

סמי סמוחה:

האלה אספניולי: בוועדת המעקב לענייני חינוך ערבי בנינו תוכנית לחינוך לזהות לאומית ותוך כדי הייתה לנו יחידה על האזרחות.

אנחנו יודעים שבמציאות יש לנו שתי זהויות ואנחנו מנסים לחנך להתמודד עם שתי הזהויות האלה. אנחנו לא שוללים את זה כי אחרת נשלח את הילדים שלנו לבית-סוהר. מי אומר שאנחנו לא מציאותיים? אנחנו מאוד מציאותיים ויודעים לחנך בשני הכיוונים ואנחנו רוצים לחנך לאזרחות ולשותפות אזרחית. יש לפעמים דברים שהם לא הגיוניים ואתם מתארים לעצמכם דברים שהם רחוקים מהמציאות.

רותי באמת הציעה את ההצעה שרציתי להציע, ליצור עוד פגישה של שתי קבוצות ולנסות שכל קבוצה תגבש לעצמה ראייה מסוימת ואז נבוא למפגש דו-לאומי.

משה ארנס: אנחנו לא יכולים להגיע להסכמה על המסמך הזה או על הסעיפים האלה במסמך הזה וזה לא פלא שלא ניתן להגיע

להחלטה פה אחד ואני חושב שזה מה שאנחנו רוצים.

אני חייב לומר – יושבים כאן סוציולוגים והיסטוריונים, אני בסך הכל מהנדס אווירונאוטי – שהניסיון להגדיר מדינה בשלוש מלים, להגדיר מדינה יהודית ודמוקרטית, אני חושב שלא יכול להיעשות. חברה היא כל כך רב-גונית, כל כך רב ממדית, אז הגדרנו אותה בשלוש מלים ועכשיו על-פי שלוש המלים האלה אנחנו רוצים להגיע להסכמה.

אני מניח שאזרחים שונים בישראל ואזרחים שונים בארצות אחרות מזדהים עם היבטים שונים של המדינה ולא כולם בדיוק אותו הדבר. אני חייב לומר שאני תמיד קיוויתי ואני עדיין מקווה שאחד ההיבטים של מדינת ישראל שאזרחיה הרבים יוכלו להזדהות אתה זו העובדה שזו מדינה דמוקרטית. אמנם אני שומע מחלק מחברי הכנסת הערבים בכנסת שאומרים שהיא לא דמוקרטית, מדינה גזענית, מדינת אפרטהייד, כל מיני דברים נוראים וכשאני שומע זאת אני מתפלא שהדברים האלה נאמרים, אבל אני מניח שלפחות בקבוצה הזאת אנשים יסכימו שזו מדינה דמוקרטית ודאי בקונטקסט של המזרח התיכון.

האלה אספניולי: במפורש לא דמוקרטית. דמוקרטיה לא הייתה רוצחת אזרחים על עצם הזכות להפגנה.

אם כן, אין אף מדינה דמוקרטית בעולם.

משה ארנס:

זאת רק דוגמה.

האלה אספניולי:

משה ארנס: על-פי ההגדרה הזאת אין אף מדינה דמוקרטית בעולם, אפילו לא ארצות-הברית. גם שם קרה שאנשים נהרגו,

אם את רוצה נרצחו, על-ידי הצבא. אז נסכים שהכל יחסי. ביחס ליתר מדינות המזרח התיכון, זו מדינה יותר דמוקרטית. לזה את מסכימה?

טוב.

האלה אספניולי:

משה ארנס: אני חושב שהערך הזה גם מקרין על האזור, הוא מקרין על המדינה הפלשתינאית שתקום - אם היא לא

תהיה דמוקרטית בהתחלה היא תושפע ממה שאנשים רואים כאן - וזה מקרין על ירדן ועל סוריה.

אני תמיד קיוויתי שיוכלו להזדהות עם ההיבט הזה, שהוא לא בלתי חשוב, מכיוון שאחרי הכל האנשים שהקימו את המדינה הזאת, יהודים וערבים, יהודים שבאו מכל מיני מקומות, לא באו מארצות דמוקרטיות. כמה באו מארצות דמוקרטיות? ובכל-זאת הצליחו ליצור כאן מדינה דמוקרטית.

אני חושב שיש הרבה מה לעשות ואני חושב שאנחנו יכולים להסכים על לא מעט דברים, לא בלתי חשובים, אפילו ביחד. אני פשוט מתחיל עם זה כי יש מרחק כה רב שצריך ללכת כדי להגיע ליתר שוויון של האוכלוסייה הערבית בישראל שבלי כל בעיה אני יכול לתת רשימה לא כל כך קצרה של דברים שלדעתי צריך לעשות. אני רואה ערך בזה שהפורום הזה יגיד שזה מה שצריך לעשות.

אני לא מסכים עם סמי על כך שאנחנו צריכים לחשוב במושגים של איזו עסקה, שאנחנו ניתן את זה ובתמורה אתם תיתנו משהו אחר ואחרת זה לא שווה שום דבר. אנחנו מדברים כאן על ערכים אבסולוטיים שאנחנו באמת רוצים לראות אותם מקוימים במדינה שלנו. אם זה צנוע מדי בשביל החברים, צריך באמת ללכת הביתה. אבל אני חושב שזה חשוב וכדאי לעשות את זה.

הערות נקודתיות שנדמה שלא התייחסו אליהן אבל יש להן **אליעזר דון-יחיא:**
כמובן משמעות עקרונית והן כן מתקשרות לדברים שנאמרו.

מלבד הצעת העקרונות שנדמה לי שדי מוסכם שהיא בעייתית לגבי מדינת ישראל, אופייה וכולי, אני מסכים לרוב הסעיפים. אבל יש לי בעיה עם שני סעיפים, ובמיוחד סעיף ה'. "לצד "התקווה" שיש לה משמעות היסטורית, ניתן להכיר בהמנון נוסף של ישראל שתכניו יוכלו להיות משותפים לכל אזרחי המדינה".

אני מסתייג מכך. אני בהחלט יכול להבין את הקושי של הערבים אזרחי ישראל לשיר את התקווה. אני לא דורש מהם לשיר את התקווה.

אתה כן דורש מהם. **עאדל מנאע:**

לא. **אליעזר דון-יחיא:**

בכל מקום אתה דורש מהם. כשהבן שלי סיים משפטים ואנחנו היינו צריכים לעמוד שם ולשיר עם כולם, **עאדל מנאע:**

הייתה לי בעיה.

יש הבדל בין לעמוד ולכבד המנון ובין לשיר אותו. אם אתה תהיה בארצות-הברית ואתה תשמע את ההמנון האמריקאי או אני אשמע, אני אעמוד יחד עם כולם ואני אכבד את זה. **אליעזר דון-יחיא:**

אני צריך לעמוד דום ולכבד את ההמנון הזה. אני ניסיתי יחד עם המשפחה שלי, וזה קרה לנו כמה פעמים, לנסות לצאת לפני שמתחילים לשיר את התקווה וכמה פעמים נתפסנו והיהודים התחילו לצעוק עלינו: איך אתם מתנהגים כך, תתביישו לכם, לא מכבדים את ההמנון המדינה. **עאדל מנאע:**

אני לא הייתי צועק עליך אם הייתי נמצא באותו מעמד. אתה באמת סיפרת על כך ואני חושב שאין לזה הצדקה. **אליעזר דון-יחיא:**

מצד שני אני חושב שאפשר לצפות ממך שפשוט תכבד את המעמד. זאת אומרת, יש איזושהי אמרה ידועה שאל ישב אדם בין העומדים ואל יעמוד בין היושבים וכולי. אני חושב שברגע שהרוב עומד, אתה יכול לא להסכים אתו, ובשום אופן אני לא מצפה שאתה תשיר את מילות ההמנון, אבל אפשר לצפות אתה תעמוד, לא מתוך הזדהות אלא מתוך איזשהו כיבוד של המעמד הזה.

הדבר הזה אומר לי יום יום: נישלנו אותך, מגיע לנו לנשל אותך, אחרי אלפיים שנה אנחנו חוזרים לכאן ולוקחים את האדמה שלך וזה צודק; ואני עומד ושותק. אני רוצה לצאת משם ולא תמיד אני יכול לצאת מהמעמד הזה. **עאדל מנאע:**

למה לא לשנות את המלים? **האלה אספניולי:**
זה המנון שאני ורוב אזרחי המדינה היהודים התחנכנו עליו ואנחנו מזדהים אתו. **אליעזר דון-יחיא:**

הוא לא חייב להיות המנון המדינה. הוא לא היה באופן רשמי המנון המדינה עד לפני שש שנים, עד שהתקבל חוק **דוד קרצ'מר:**

הכנסת. הוא לא עוגן בשום מקום.

זה יפתור את הבעיה? **אליעזר דון-יחיא:**

לא. **דוד קרצ'מר:**

לגבי המנון נוסף, אני אומר שאם אזרחי ישראל הערביים רוצים לחבר המנון משלהם, בבקשה. אף אחד לא ימנע **אליעזר דון-יחיא:**

בעדם לעשות זאת.

מדברים על משהו משותף, על משהו מאחד ולא על משהו מפריד ומפצל. **דוד קרצ'מר:**

כאן הנקודה היא עקרונית, וכאן השאלה היא כזו- **אליעזר דון-יחיא:**

נאמר שיהיה עוד המנון משותף, זה יפתור את הבעיה שלכם? זה לא יפתור אותה וזה ברור לגמרי.

אני אומר שנדמה לי שניתן לקיים כאן חיים משותפים או איזשהו דו-קיום על-ידי הסכמה או על-בסיס הסכמה שלא להסכים. יש דברים מאוד עקרוניים שאנחנו לא מסכימים עליהם וצריך לחיות עם זה כי אין שום ברירה אחרת.

אני באמת חושב שצריך לעשות את ההבחנה בין תביעה ודרישה לנאמנות לחוקים, לקבלת המדינה כפי שהיא, ולוויתור על אופציה של שימוש באלימות לבין תביעה להזדהות רגשית. אני בהחלט יכול להבין שאזרחי המדינה הלא יהודים קשה להם או אולי הם לא יכולים להזדהות עם מדינה יהודית. יש כאלה שאולי כן, הדרוזים, אבל רובם הגדול לא. אני מוכן לקבל את זה. זאת אומרת, כפי שלצד השני לדעתי, אין ברירה אלא לקבל את המדינה אם הוא רוצה לחיות בתוכה, כך אני חושב שאני לא יכול אלא לקבל ולכבד את העובדה שאזרחי המדינה הלא יהודים לא יכולים להזדהות עם הסמלים היהודיים של המדינה, וזה כולל את ההמנון, זה כולל את הדגל, זה כולל דברים נוספים. אגב, ונדמה לי שכבר אמרתי את זה, יש במדינה ציבור יהודי חרדי שגם הוא לא מזדהה עם הסמלים הללו, כולל יום העצמאות. בסדר, אני לא יכול לכפות עליהם את הדבר, אבל אני יכול לצפות מהם, כמו שאני מצפה מאזרחי המדינה הלא יהודים, שהם יכבדו את חוקי המדינה ולא יפעלו כנגדה, מבלי שהם יזדהו עם הסמלים ועם המיתוסים שהמדינה מייצגת. אני לא מוכן לוותר על הסמלים הללו.

חאלד אבו-עסבה:

אני אומר למה אני משתתף, למה השתתפתי ולמה הסכמתי להשתתף. אני זוכר שלפני כשנה אני אמרתי משהו וכמה חברים שהיו כאן אמרו לי: אתה חושב כך? אני אמרתי שאני הזמנתי חבר להשתתף והוא אמר לי: תשמע, אני יודע מה הסיפור הזה שאתם יושבים שם; אתם תשבו ואתם תדברו ובסוף החברים היהודים שמשותפים שם רוצים דבר אחד וזה את הלגיטימציה שלהם, להכיר בכך שזאת מדינתנו של העם היהודי. אז מוטה אמר לי: אתה חושב כך? אמרתי: לא, אני לא חושב כך, אני חושב שמי שהזמנתי אותו, הוא חושב כך. מתברר שהוא צדק.

זאת אומרת שבדיעבד, כשאני מסתכל אחורה, אני שואל למה אני משתתף ולמה הסכמתי להשתתף, והסיבה היא שאני לא רואה את הנוסחה של סכום שווה אפס. אני לא רואה את זה בצורה כזאת. יש כאן שרואים את זה כבנוי מנוסחה. אני באתי להשתתף כי אני רציתי לחזק את הצד של השותפות האזרחית וזו המטרה שלי, זה האינטרס האישי שלי בתוך הסיפור הזה של ההשתתפות כאן. יש כאלה שחושבים שחיוק השותפות האזרחית משמעותה חיזוק הערבים על-חשבון המדינה היהודית. אבל, איך רואים את הסכום השווה אפס הזה של המשוואה אני לא יודע, זאת אומרת, למה זה צריך לבוא על חשבון זה? אני לא מבין את זה, אני לא מבין את ההגיון שעומד מאחורי זה. יהדות ודמוקרטיה מבחינתי זה לא סכום שווה אפס.

אני רוצה לסבר את האוזן ולומר עוד משהו. מלים סתמיות של לגיטימציה, אתה יכול לקבל. אתה יודע כמה אני שרתי שתכלל בלאדי בימי עצמאות כשהייתי קטן, כמו שחינכו אותי בבית-הספר? אתה יודע כמה שרנו את זה וכל אחד מאתנו הרים את הדגל ונופפנו בו כמו ילדים טובים ושרנו יום עצמאות של ארצי. ביום העצמאות. ומה יצא מכל הסיפור הזה? האמירה הסתמית הזאת של לגיטימציה, מה היא נותנת? מה היא יכולה לתת? אני לא רוצה את הסחר מכר הזה, של יתן לי את הלגיטימציה, אני אתן לך את הדבר הזה. ככה זה לא עובד. לגיטימציה זה תהליך ערכי מתמשך, אתה צריך להפנים אותו בצורה חינוכית מתמשכת. אתה תיתן לי קודם כל את הלגיטימציה האזרחית ואני ארגיש בה, ואולי אז במשך דורות, אתה תחנך דורות שייתנו את הלגיטימציה שאתה מבקש. אבל זו סתם אמירה סתמית של לגיטימציה. 'בוא תכיר בזה' - מה להכיר בזה?

יש שתי בעיות. או שיש בעיה מוסרית בקרב העם היהודי, ואני אומר את זה דוגרי, בעיה של מצפון מוסרי, תפיסה שאומרת: 'הנה גם האנשים האלה שאנחנו נישלנו אותם ודרסנו אותם, הם מכירים בזה'. אבל זה יותר מדי לבקש מציבור כזה את הלגיטימציה הזאת. אם זה רובץ על המצפון של מישהו, אני לא יכול לשחרר אותו מזה על-ידי אמירה סתמית שלי.

משה ארנס:

אני לא מבקש שום לגיטימציה.

חאלד אבו-עסבה:

אני אומר דבר יותר חשוב. אני אומר שהלגיטימציה, אם אתה מבקש או לא מבקש אותה, זה תהליך ארוך ומתמשך של חיים משותפים אזרחיים, של אורך זמן. זו לא סתם אמירה סתמית. זה לא ככה. זה לא סחר מכר, אנחנו לא בשוק, יתן, תקבלי.

מדברים כאן על הציבור היהודי, אבל יש גם ציבור ערבי, ומה אתו? אף אחד לא מזכיר אותו. יצחק מדבר על כך שהבן שלך ילך וישכור חדר. מה זה הבן שלי ילך לשכור חדר? זאת זכות אלמנטרית אזרחית של אדם שרוצה לשכור חדר. בשביל זה הוא צריך להכיר, לתת משהו? מה הוא צריך לשלם עבור זה חוץ מאשר שכר-דירה? למה הוא צריך לשלם עוד משהו? והמשהו הזה, שהוא צריך לשלם אותו, הוא לא צריך לשלם אותו באמירה סתמית אלא הוא צריך לשלם אותו במידה שירצה לשלם אותו. לי אין שום בעיה עם כל ערבי וכל פלשתיני שיכיר במדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי. אמרתי את זה. לי זה לא אומר כלום. זה לא מפריע לי. אם הוא שלם עם זה, שיעשה את זה, אבל אני לא מאמין בזה.

מדברים על פשרה פוליטית. אם מדברים על פשרה פוליטית מבחינת העמדות הפוליטיות שלי, זאת לא העמדה הפוליטית שלי. נקודה.

ראסם תמאיסי:

מוטה, הרגשתי מהדברים שלך שאם הדבר הזה לא, אז לא. אני חושב שזאת טעות. אני הולך לגישה של משה ארנס שהיא גישה יותר פרגמטית. אנחנו יודעים שהמדינה לא נורמלית, המצב לא נורמלי, התנאים לא נורמלים, ולבוא ולבקש בקשות נורמליות, זה מצב לא נורמלי.

לכן חשוב מאוד לקרוא את המפה נכונה ולחפש במינון נכון את הנקודות שיכולות לייצר תהליך שבונה אמון, שמייצר מעין הגברה של האזרחות המשותפת כעיקרון, בהתאם לעקרונות של שוויון ושל דמוקרטיה.

מהו הכלי. אני מציע לא לדבר על מסמך. מלכתחילה את המסמך הזה אף אחד לא עיצב. כולנו מדברים על מסמך אבל כל אחד מבין את המסמך אחרת. אחד אומר יותר פרובלמטי, אחד אומר מדיניות.

אני לא בעד התכנסות של קבוצות לאומיות באופן נפרד. אני יכול לומר את דעתי ומה שאני חושב. אני חושב שמבחינה ערכית ומבחינה נורמטיבית יש לי בעיה עם כל הנושא של מדינת ישראל. אני חי במציאות ואני רוצה להמשיך לחיות במציאות הזאת ולבנות אותה במסגרת של חוק ולקיים את החוק. אם החוק הזה פוגע בי, ועובדה שהחוקים פוגעים בי, אז אני נאבק בהם בתהליכים שמקובלים. בנושא של העצמה, בנושא של כוח, מה ייעשה עוד עשרים שנה, אני לא יודע. אני לא חכם כל כך.

לכן מה שאני מציע הוא שועדת העריכה שישבה בהתאם לדיון שנעשה כאן, תשב עוד פעם ותמצא ניסוח בהתאם לרוח הדברים האלו, תיקח בחשבון את הדיון ותראה איפה הנקודות בהן יש מחלוקת, ואת הדיון בהן אני מציע לדחות, ותחפש את הנקודות שיש בהן הסכמה, שמאפשרות לייצר תהליך נוסף להתקדמות. אנחנו יודעים שהמצב הזה הוא לא מצב טוב ולא מאפשר התקדמות. לייצר מצב של 'או אני או אתה', זאת טעות מיסודה. צריך ללכת למצב שבו אנחנו אומרים: אני ואתה; אני ואתה כקונספציה. על-ידי כיבוד המציאות, על-ידי הכרה בה, על-ידי יצירת מנגנונים, אפשר לייצר הרבה דברים ואנחנו כולנו עושים את זה בחיים היום יומיים, בלי לקבוע עמדה נורמטיבית ובלי כל הזמן לחיות על העבר.

צריכים לחפש במנגנון הזה, במסמך הזה, win-win situation ולא סכום אפס, כמו שאמר חאלד. אני חושב שזה ניתן. במצב שקיים היום אפילו נקודות ההנחה שאנחנו צריכים להסכים עליהן לא קיימות.

למשל, אני חוזר לנקודות בהן מוטה פתח. מדינה פלשתינית לא קיימת, אין, היא כנראה לא תתקיים בעשור הבא ואנחנו רואים את התהליך. לכן בבסיס, בנקודת המוצא, ההנחה הבסיסית הזו לא קיימת.

נקודה נוספת - סמי ואני דיברנו עליה במכונית - האם הסוגייה של הסדר הקבע עם הפלשתינים צריכה לכלול גם את הסוגייה של האוכלוסייה הערבית בישראל. משמעות הדבר היא שיש לך עדיין הרבה סוגיות שאם אנחנו הולכים ללגיטימציה, לא במובן הערכי ולא במובן המשפטי אלא במובן המשפט הבינלאומי, יש בעיה איתן.

לכן אני מציע קודם כל להוריד את המלים היפות האלו, שהן מאוד ערכיות, נורמטיביות, ולנסות להיות מאוד מאוד מציאותיים. אנחנו יודעים שהמציאות מורכבת ולכן צריך לחפש צעדים בוני אמון שיהיו מקובלים על הציבור היהודי ועל הציבור הערבי ולא יחפשו את נקודות המחלוקת. בואו נחפש נקודות בהן אפשר להגיע להסכמה.

עאדל מנאע:

אני אנסה להיות גם כן קצר. אני רוצה לצטט דברים שמחמוד דרוויש אומר אותם בכל מיני צורות, גם בפרוזה וגם בשירה. בשירה, באמירותיו, הוא מייצג הרבה את הצד המפסיד. בערבית זה טרויאדה. הוא היה רוצה מאוד להיות בצד המנצח כדי לבחון את העמדה המוסרית ואת העמדה הערכית שלו. האמת היא שאני מאוד מזדהה אתו, כי נכון מה שאומרים סמי והחברים היהודים, שלפעמים אומרים לנו: תשמעו, אתם רק מרוויחים מהדברים האלה ומבחינה מוסרית אין לכם בעיה; אתם הלא גם מוסריים וגם מרוויחים ולכן אין לכם בעיה; הבעיה היא אצלנו, אנחנו גם צריכים לעמוד מול הציבור היהודי.

אני בכל-זאת רוצה להצטרף לדברים שנאמרו כאן. אם כל מה שהפורום הזה רוצה לעשות זה באמת לומר: יתן - תקבל, לא תיתן - לא תקבל, וכולי, אנחנו לא נגיע לשום מקום.

אני קודם כל חושב, אני שוב אומר, קל לי להגיד את זה כי אני לא בצד הזה של המנצח, אני בצד המפסיד ואני בצד החלש בא-סימטריה הזאת, אבל נדמה לי שגם אם הייתי בצד השני מבחינה ערכית ומוסרית הייתי נוקט בדברים האלה ולא הייתי חושב שאם פה אני מוותר - סמי, כמו שאתה אומר - לצד השני והוא רק מקבל, שאני מפסיד. להפך. אני חושב שגם אני הייתי מרוויח.

זה העניין של win-win. שוב, אני מדבר על עצמי ולא על הציבור, לא על הרחוב.

אני מייצג כאן את עצמי. אני לא מייצג שום ציבור ערבי ולכן אני גם נגד זה שנתחלק לשתי קבוצות ונהפוך לשתי קבוצות. אני לא מייצג כאן קבוצה אלא את עצמי. אני לא בטוח שאם נשב ביחד, הערבים, לא נתחיל לריב יותר אחד עם השני, וגם אתם, ואז לא תהיה קבוצה כזאת וקבוצה כזאת. אני חושב שבאנו לכאן כבודדים.

רות גביון:

זאת הסתכלות מעניינת.

עאדל מנאע: אני לא רוצה את התרגיל הזה. זה לא יעזור לנו בכלום. זה כאילו יחדד, אבל אני חושב שזה לא רעיון טוב.

התחלתי לומר שמבחינה מוסרית מה שאנחנו עושים, וגם מהצד היהודי, לדעתי זה טוב. הדבר השני שהוא לא פחות חשוב. נגיד שלאנשים לא איכפת מערכים ומוסריות והם אומרים לעצמם אני רוצה להיות חכם, אני רוצה להיות פרקטי. אם אני הייתי בצד השני, רק על סמך האינטרס שלי, אני רוצה להיות אפילו מקיאבליסט, לדעתי גם במקרה הזה, לתת זה גם לטובת הצד היהודי, ואני אומר לך למה. אתה אומר: מה אתם משלמים, מה אתם נותנים. אנחנו עושים פשרה היסטורית אחת גדולה בזה שאנחנו מסכימים שמדינת ישראל, הגבולות האלה בין המדינה הפלשתינית, אם תקום, לבין מדינת ישראל הם גבולות '67. אנחנו יכולים לנקוט גם בעמדה אחרת. אנחנו יכולים להגיד שנכון, אנחנו חלשים, אנחנו לא יכולים לממש את זה, אבל אפשר פוליטית, ויש קבוצות כאלה בציבור הערבי, שאומרות: לא, לא מקובלים עלינו הגבולות האלה של '67. הייתה חלוקה, נכון רותי, אבל החלוקה של '47 היא לא החלוקה של שתי המדינות שהולכים להקים אותן עכשיו. אז נכון, זה אחרי שתי מלחמות ואחרי שתי תבוסות וכולי, אז מה? אפשר גם להגיד שאנחנו מחכים ואנחנו נלחמים ולא הולכים לזה. לא חייבים. יש כאלה שאומרים כך. לכן האנשים שיושבים סביב השולחן הזה מהצד הערבי אומרים שאנחנו רוצים ללכת לפשרה היסטורית כואבת ביותר. לחיות כמיעוט לאומי פלשתיני בתוך מדינת ישראל שמגדירה את עצמה כמדינה יהודית זו פשרה היסטורית גדולה שאנחנו עושים. לדרוש מאתנו צעד מעבר לכך, לבוא ולהגיד: תנו לגיטימיות, למעשה תכירו בכך שאתם הייתם לא צודקים במה שעשיתם ולכן אתם למעשה מתנצלים ומצטערים וכולי - המשמעות של זה היא שאני הולך לשנות את העמדה הערכית והמוסרית שלי ואני לא יכול.

רות גביזון: אף אחד לא דורש ממך.
עאדל מנאע: כן, דורשים ממני, ברגע שאומרים לי לתת לגיטימציה לישראל כמדינה יהודית במובן של הצהרה, לא במובן של השלמה פרקטית. פרקטית אנחנו השלמנו. אנחנו מקבלים את זה פסיבית, כמו שנאמר קודם, אבל אקטיבית לדרוש מאתנו את זה? אם אנחנו מקבלים את זה, אז למה לא לקבל גם את הדגל, ולמה לא לקבל את ההמנון?

יצחק רייטר: אתה מוכן שיהיה כתוב מה שאתה והאלה אמרתם, שאנחנו בפועל השלמנו עם קיומה של מדינת ישראל

כמדינה יהודית?
האלה אספניולי: אני מסכימה בתנאי שהיסטורית ידעו מה היה.

חשובות לך יותר המלים או העובדות?
עאדל מנאע: המלים מוליכות לעובדות.

יצחק רייטר: אני חושב שאנחנו כן השלמנו, בעובדה אנחנו השלמנו, אבל אני רוצה לציין את הנקודה האחרונה, הלא פחות

עאדל מנאע: חשובה, ואני חוזר בזה לנקודה העקרונית הקודמת ומצטרף לדברים שאמר חאלד. לדעתי, הערבים בישראל משלימים עם העובדה הזאת לא רק בגלל חולשתם ולא רק בגלל תבוסתם. אני אומר את זה לפחות בשם עצמי ואני לא יודע אם אני מבטא את דעת כולם כאן. יש לנו מה להרוויח ויש לנו מה להפסיד מהעמדה הזאת. זאת אומרת שהעמדה הזאת, ההשלמה הזאת, היא לא רק בגלל החולשה שלנו ולא בגלל שאנחנו מחכים שנתחזק ואז כשנתחזק נבטל את זה. כי היום, מעמדת חולשה – כך אני מחנך את עצמי ומחנך את הילדים שלי לפחות – ובגלל שאני חושב שעם כל מה שהפסדנו, יש לנו מה להרוויח ואנחנו מרוויחים ואני כן מכיר בזה שמדינת ישראל היא מדינה דמוקרטית. זאת אומרת, יש לה משטר דמוקרטי, למרות שהמשטר הדמוקרטי הוא הרבה יותר דמוקרטי ליהודים והרבה פחות דמוקרטי בשבילי.

הדבר המשותף בינינו שאנחנו יכולים לנסות לבנות זה הבסיס האזרחי שאינו קיים היום, השוויוני. אם אנחנו מחזקים את הבסיס השוויוני הזה, אתם מחזקים אצלנו את ההשלמה הזאת וזה לא בגלל כורח, לא בגלל חולשה, אלא בגלל בחירה. זה הדבר החשוב ביותר שהיהודים לדעתי צריכים להבין ולפעול למענו מבחינת האינטרס של היהודים. תעזבו את המוסר ואת הערכים, רק מבחינת האינטרס של היהודים. אם אתם תצליחו בזה אתנו, הפלשתינים בתוך מדינת ישראל, לדעתי זה ישליך גם על העולם הערבי. אם אתם תיכשלו אתנו, זה גם כן ישליך על העולם הערבי. לדעתי בידיכם הבחירה.

מוטה, אולי אתה תסכם. אתה פתחת.

מרדכי קרמניצר: הסיכום לדעתי הוא מאוד פשוט. אני חושב שיש פה רוב ברור ומשמעותי לטובת מסמך שלא יכלול חלק מהסוג

הזה.
עאדל מנאע: יש פה נקודה שאני רוצה לומר לגביה את דעתי. מישהו כאן

דיבר על שני נרטיבים וכולי, ואני אומר למה אני תומך בזה. אני חושב ששני נרטיבים הם דבר מאוד חשוב למען חינוך הציבור. העניין של ההכרה בנרטיב של הצד השני- ברגע שכותבים אותו, אתה מכבד, במובן שדייב אמר, בכך שאתה נותן הכרה לנרטיב של הצד השני, בלי שאמרת שאתה

מקבל אותו. ההכרה בנרטיב של הצד השני הוא צעד חינוכי חשוב ואדיר בפשרה ההיסטורית בין שני הצדדים. לא חייבים לקבל אותו אבל הנרטיב של הצד השני יהפוך ללגיטימי. במובן זה לדעתי מבחינת שני הצדדים יש פה סימטריה והדדיות, וזה דבר מאוד חשוב גם בבניית האזרחית המשותפת, אפילו בדבר הזה שאנחנו חלוקים בו. יותר מזה, לדעתי, אי-אפשר לדרוש משני הצדדים.

רות גביזון: אני תוהה אם החברים שלך מסכימים לדבר הזה שאמרת.

עאדל מנאע: לכתוב שני נרטיבים, שהנרטיב שלנו הוא כזה ושלכם הוא כזה.

זו הייתה גם דעתי.

אני לא מסכים.

האלה אספניולי:

אליעזר דון-יחיא:

עאדל מנאע:

זה לדעתי מאוד חשוב, אבל אם תהיה התנגדות גדולה ורוב החברים יגידו שעדיף לא לגעת בזה בכלל, אז אני

אלך גם על זה. אבל זו תהיה האופציה השנייה שלי, כי אני חושב שהאופציה הראשונה, של כן להזכיר את זה מבחינה חינוכית לציבור הרחב ומבחינת הפשרה ההיסטורית וההתפייסות ההיסטורית בין שני הצדדים, זה דבר מאוד חשוב שאפשר גם לבנות עליו לעתיד וזה חשוב לחינוך לאותו שלום שאנחנו רוצים לחיות בו.

מרדכי קרמניצר: יש פה הסכמה רחבה לדרך הזאת. לדעתי צריך להמשיך בדרך. הדרך שאומרת נוותר על החלק העקרוני ונמשיך

עם המסמך בחלקים.

ללא שני נרטיבים.

לא.

אליעזר דון-יחיא:

מרדכי קרמניצר:

רות גביזון:

יכול להיות שהמרכיבים המעשיים של המסמך יהיו יותר רזים.

אני לא יודע.

מרדכי קרמניצר:

רות גביזון:

לא תהיה בעיה מפני שהוא קיים, מקבלים אותו באופן פסיבי ובה גומרים את העניין.

צריך להמשיך בעבודה הזאת. אנחנו נעביר לכם נייר קצת יותר מתוקן בנושא החינוכי. אני אבקש מהנהלת

מרדכי קרמניצר:

המכון למצוא מישהו שיחליף אותי כי אני לא שלם עם הדבר הזה. אני לא עורך-דין שמנסח עבור אנשים אחרים. אני נשאר חבר בקבוצה, אבל אני לא יכול להיות מוביל של המהלך הזה מהצד היהודי. אני לא רואה בעיה שיימצא מישהו אחר.

תודה רבה לכולם.

עאדל מנאע: